

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID

Academiejaar 2014 - 2015

Gedetineerden, het recht op onderwijs en culturele rechten

Promotor: Prof. Dr. K. LEMMENS
Begeleider: D. CHARLINE

Masterscriptie, ingediend door
Funda ILKSOY bij het eindexamen voor
de graad van MASTER IN DE RECHTEN

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID

Academiejaar 2014 - 2015

Gedetineerden, het recht op onderwijs en culturele rechten

Promotor: Prof. Dr. K. LEMMENS

Masterscriptie, ingediend door

SAMENVATTING

De focus van deze masterscriptie ligt ten eerste op een heel specifieke groep van mensen, nl. gedetineerden. Ook na de vrijheidsberoving zouden gedetineerden de mogelijkheid moeten hebben om hun rechten te genieten. Dit is echter geen evidentie en zorgt voor situaties van ongelijkheid tussen de vrije burger en de gedetineerde. Ten tweede ligt de focus op het recht op onderwijs van de gedetineerde waarbij de re-integratie in de samenleving als uitgangspunt wordt genomen. In deze masterscriptie wordt aldus een antwoord gezocht op de vraag in welke mate de gedetineerde kan genieten van op het recht op onderwijs in de Belgische en de Europese rechtsorde. Het recht op onderwijs, een cultureel recht, maakt deel uit van de ruimere categorie van sociale grondrechten.

Hoofdstuk I biedt een meer algemeen overzicht betreffende de reglementering inzake de economische, sociale en culturele rechten of de sociale grondrechten. Naast artikel 23 van de Belgische Grondwet wordt aandacht besteed aan het rechtskarakter van sociale grondrechten in de Europese rechtsorde. In het kader van de Raad van Europa worden het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden (EVRM), het Eerste Aanvullend Protocol en het Europees Sociaal Handvest (ESH) nader bekeken. In het kader van de Europese Unie wordt het Handvest van de Grondrechten toegelicht.

In hoofdstuk II wordt het recht op onderwijs nader bekeken in artikel 24 van de Belgische Grondwet, artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het EVRM, artikel 17 van het ESH, artikel 14 van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie en artikel 165 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie.

Hoofdstuk III is een analyse van de rechtspositie van de gedetineerde. Dit deel wordt enkel benaderd vanuit een mensenrechtenperspectief (Raad van Europa). De interne rechtspositie van de gedetineerde wordt uitgebreid geregeld in de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden (Basiswet) en vervolgens in verscheidene Europese teksten zoals bijvoorbeeld de Europese Gevangenisregels.

Hoofdstuk IV kan meer gezien worden als een toetsing van de reeds besproken juridische normen in een specifiek geval, nl. onderwijs in detentie. Is detentieonderwijs ook gegarandeerd in de praktijk? Ook hier worden verscheidene nationale en Europese normen beoordeeld vanuit een mensenrechtenperspectief. Tot slot volgt een algemeen besluit.

DANKWOORD

Deze masterproef is tot stand gekomen in het kader van het behalen van de graad Master in de Rechten. Na enkele jaren van hard studeren en tijden van emotionele crisis kan deze masterproef worden beschouwd als het sluitstuk van de opleiding aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Vooraleer verder in te gaan op de kern van dit werk, wil ik graag van de gelegenheid gebruik maken een aantal personen te bedanken.

In de eerste plaats wil ik mijn promotor, Prof. Dr. K. Lemmens, bedanken voor de vrije keuze die ik heb gekregen over wat ik graag wil onderzoeken en zijn begrip in uitzichtloze situaties. Vervolgens wil ik mijn begeleider D. Charline bedanken voor haar advies, opvolging en kritische inzichten tot op de laatst mogelijke dag.

Speciale dank gaat uit naar mijn directe omgeving. Vooreerst wil ik mijn ouders bedanken voor de onvoorwaardelijke financiële en morele steun tijdens de gehele studieperiode. Vervolgens wil ik mijn vriend bedanken voor die momenten van motivatie wanneer ik het niet meer zag zitten en zijn blijvend vertrouwen in me. Mijn familie en vrienden, in het bijzonder Eylem, wil ik bedanken omdat ze meermaals goede raad hebben gegeven en oprecht interesse hebben getoond voor mijn werk. Tot slot wil ik graag mijn zus Bilgehan en Merve bedanken voor de zoveelste hulp die ik heb gekregen zelfs tot de laatste uren.

Funda Ilksoy

2015

INHOUDSTAFEL

Samenvatting

Dankwoord

Inhoudstafel

Inleiding 1

Hoofdstuk I – Economische, sociale en culturele rechten. 5

1. Begripsomschrijving.....5

2. Rechtskarakter van sociale grondrechten: bekeken vanuit nationaal perspectief 8

2.1. Artikel 23 GW: ontstaansgeschiedenis en juridische draagwijdte 8

3. Rechtskarakter van sociale grondrechten: bekeken vanuit een Europees perspectief 12

3.1. Sociale grondrechten en de Raad van Europa: 12

3.1.1. (De omweg via) het EVRM en de Aanvullende Protocollen.....12

3.1.2. Het (Herzien) Europees Sociaal Handvest.....14

3.2. Sociale grondrechten en de Europese Unie 15

3.2.1. Historische benadering 15

3.2.2. Het Europees Handvest van de grondrechten 16

3.2.2.1. De juridische (meer) waarde 17

3.2.2.2. De verhouding tot het EVRM.....19

Hoofdstuk II - Het recht op onderwijs 20

1. Situering 20

2. De Belgische dimensie van het recht op onderwijs: Artikel 24 van de Belgische
Grondwet.....20

2.1.	Totstandkoming van het grondwettelijk onderwijsartikel	20
2.2.	Het recht op onderwijs nader bekeken	21
2.3.	Het recht op onderwijs en de bevoegdheid van de overheid.....	23
3.	De Europese dimensie van het recht op onderwijs.....	25
3.1.	De Europese Unie:	26
3.1.1.	Het verdrag van Maastricht als scharniermoment.....	26
3.2.	De Raad van Europa.....	28
3.2.1.	Artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het EVRM	28
3.2.2.	Het Europees Sociaal Handvest: artikel 17	31
Hoofdstuk III – De rechtspositie van de gedetineerde		34
1.	Begripsomschrijving en situering	34
2.	De rechten van de gedetineerde op nationaal niveau	35
2.1.	Historische benadering	35
2.2.	Rechtspositie van gedetineerden vóór de totstandkoming van de Basiswet.....	37
2.2.1.	Het Strafwetboek van 1867	37
2.2.2.	Het Wetboek van Strafvordering 1808.....	38
2.2.3.	De Belgische Grondwet.....	38
2.2.4.	Penitentiaire reglementen	38
2.2.5.	De ministeriële omzendbrieven of circulaires	38
2.2.6.	Het huishoudelijk reglement.....	39
2.3.	Besluit: ondermaatse rechtspositie	39
2.4.	De Basiswet van 12 januari 2005.....	40
2.5.	Ontwikkelingen na de totstandkoming van de Basiswet en toekomstige initiatieven	43
3.	De rechten van de gedetineerde op Europees niveau	45

3.1.	Het EHRM en zijn jurisprudentie ten aanzien van gedetineerden	45
3.2.	De CPT ‘standards’	48
3.3.	Aanbevelingen van het Ministercomité van de Raad van Europa	50
Hoofdstuk IV – De gedetineerde en het recht op onderwijs		50
1.	Relevantie van detentieonderwijs	51
2.	Het recht op onderwijs en de Basiswet van 12 januari 2005.....	52
3.	De Europese bescherming van detentieonderwijs.....	54
3.1.	EVRM.....	54
3.2.	Artikel 2 Eerste Aanvullend Protocol	56
3.3.	Het (Herzien) Europees Sociaal Handvest.....	57
4.	Recente ontwikkelingen betreffende detentieonderwijs.....	59
Besluit		61
Bibliografie		62

INLEIDING

Gedetineerden zullen nooit absoluut gelijk behandeld worden als de gewone burger 'met vrijheid'. Dit is meer dan vanzelfsprekend. De gedetineerde heeft een inbreuk gepleegd op de regels van de samenleving en moet ervoor boeten. Een zeer courante straf in onze hedendaagse maatschappij is de opsluiting in de gevangenis of ook wel de vrijheidsstraf genoemd. De vrijheidsberoving beperkt de gedetineerde in zijn vrijheid van komen en gaan, maar mag geen terugdringing van andere rechten met zich meebrengen. Ook gedetineerden moeten fundamentele rechten kunnen blijven genieten. De vraag is echter in welke mate de gedetineerde zijn rechten kan uitoefenen binnen vier muren. In verband daarmee stelt men zich bijkomend de vraag of en in hoeverre beperkingen zijn toegelaten.

Vroeger had de vrijheidsberoving de bestraffing als voornaamste doel voor ogen. Ook deze detentiegedachte kent vandaag de dag een wereldwijde evolutie. De gedetineerden worden niet alleen gestraft, bovendien worden ze tijdens hun detentietijd zo goed mogelijk voorbereid op de reclassering in de maatschappij. Een goede vorming en opleiding zullen daarbij een sterke bijdrage leveren. De sociale re-integratie van de gedetineerde mislukt zeer vaak na een lange detentieperiode zonder enige vorm van justitiële controle en opvolging. Zodra de detentietijd voorbij is en de gedetineerde terugkeert naar de maatschappij mag van herval geen sprake zijn. Enkele fundamentele problemen na detentie zoals bijvoorbeeld geen inkomen, geen woning, slechte sociale contacten, slechte psychologie, geen opleiding, enz. zijn vaak en bepalende factor voor recidive.

Onderwijs tijdens detentie is dan ook cruciaal van belang. Niet alleen om de vaak ongeschoolde gedetineerden bij te vormen, maar bovendien om de vicieuze cirkel "van de bak naar de straat" te kunnen doorbreken.

Het recht op onderwijs, als onderdeel van culturele rechten, voor de gedetineerde is telkens opgenomen in allerlei nationale en Europese regelgeving, doch is, bij nader inzien, geen effectief afdwingbaar recht voor de gedetineerde. Er is sprake van ongelijkheid tussen de burger *extra muros* en de burger *intra muros*, aangezien de afdwingbaarheid van rechten binnen de gevangensmuren vaak afhankelijk zijn van een discretionaire beslissing van de gevangenisdirecteur zelf. Deze ongelijkheid kan niet door de beugel wanneer men vertrekt vanuit de gedachte dat de gevangenis enkel een beperking is van het komen en gaan van

een burger. Andere rechten, meer specifiek het recht op onderwijs, kunnen niet beïnvloed worden en moeten bijgevolg afdwingbaar blijven.

Het probleem dat zich stelt is de ongelijkheid waaronder de gedetineerde lijdt doordat hij zijn recht op onderwijs niet onbeperkt kan uitoefenen. Het recht op onderwijs voor gedetineerden wordt niet adequaat gegarandeerd in de praktijk.

Uit de voorgaande probleemstelling kan men de volgende onderzoeksvraag afleiden: In welke mate kan de gedetineerde het recht op onderwijs, een cultureel recht, in de Belgische en Europese praktijk genieten?

Opgemerkt moet worden dat de problematiek inzake het recht op onderwijs voor gedetineerden niet enkel aanwezig is op het nationale niveau in België, maar ook op het Europees niveau. Deze masterproef zal uitgebreid ingaan op onderwijs tijdens detentie in de Belgische en de Europese praktijk. Verschillende normen zullen bij dezen uitvoerig doorgenomen worden op basis van een literatuurstudie. Het is echter niet de bedoeling om alle Belgische regelgeving inzake detentieonderwijs te toetsen aan de Europese normering inzake detentieonderwijs. Wel zal worden nagegaan in welke mate en door welke instrumenten het recht op onderwijs nationaal en Europees beschermd worden.

De Belgische en de Europese rechtspraak met betrekking tot detentieonderwijs zal niet in een apart hoofdstuk behandeld worden, maar eerder aangehaald indien relevant voor een verdere bespreking van dit onderwerp. Dit is nodig om de van de stand van zaken te schetsen en vervolgens een eventuele evolutie in kaart te kunnen brengen.

Het eigenlijke onderzoek zal zijn opgedeeld in vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk geeft een algemene introductie op de economische, sociale en culturele rechten. Wat is het rechtskarakter van sociale grondrechten en in welke mate zijn deze afdwingbaar in België en in de Europese rechtsorde? Wat betreft het Europese luik, wordt een algemeen tweeledig onderzoek gedaan. Sociale grondrechten worden volledigheidshalve niet enkel bekeken vanuit de perspectief van de Raad van Europa, maar ook vanuit een Europese Unie-perspectief.

Een tweede hoofdstuk van deze masterproef zal gaan over een specifieke culturele recht, nl. het recht op onderwijs. Het recht op onderwijs is een zeer uitgebreid beschreven recht van

de burger en is terug te vinden in verschillende bronnen. Het gaat vooral om verdragen, samenwerkingsakkoorden, gewoonterecht (miniem), nationale regelgeving, rechtspraak, tijdschriften, ... Op nationaal niveau vinden we het recht op onderwijs in de eerste plaats terug in artikel 24 van de Belgische Grondwet, dat wordt weergegeven als de vrijheid van onderwijs. Op Europees niveau vinden we dit recht terug in onder meer artikel 14 van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie, artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden, artikel 165 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie en in verschillende programma's van de Europese Unie.¹ Het is opvallend dat er geen uitdrukkelijke bepaling is opgenomen in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, doch dat is op zich geen probleem omdat de burger zich met een omweg via de artikelen van het EVRM alsnog kan beroepen op het recht op onderwijs. Ook hier werd geopteerd voor een tweeledig onderzoek wat betreft de Europese normering.

Het derde en voorlaatste hoofdstuk is een analyse van de rechtspositie van de gedetineerde. In dit derde deel wordt afgeweken van een tweeledig Europese bespreking en focust de masterproef zich op de bespreking van de interne rechtspositie op basis van de Raad van Europa. De Europese Unie wordt achterwege gelaten gezien de zeer beperkte bescherming van de interne rechtspositie van de gedetineerde. Wat betreft de rechtspositie van de gedetineerde in België wordt vooreerst ingegaan op de verschillende (strafrechtelijke) normen. Vervolgens zal de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden (hierna Basiswet genoemd) uitvoerig aan bod komen.

Het vierde hoofdstuk kan meer gezien worden als een toetsing van de reeds besproken juridische normen in een specifiek geval, nl. onderwijs in detentie. Is detentieonderwijs ook gegarandeerd in de praktijk? Opgemerkt moet worden dat ook in dit laatste hoofdstuk, wat de Europese luik betreft, enkel de teksten van de Raad van Europa in aanmerking zullen komen. Vervolgens volgt een algemeen besluit.

Deze masterproef biedt geen detailstudie aan van alle sociale grondrechten. Enkel het recht op onderwijs, een zeer specifiek cultureel recht, zal in aanmerking komen. Ook de rechtspositie van de gedetineerde is een zeer uitgebreide materie. Er werd daarom bewust

---

¹ Zoals bijvoorbeeld *Erasmus*.

de keuze gemaakt om deze masterproef te beperken tot een studie van 1) meerderjarige gedetineerden, 2) de interne rechtspositie en niet de externe (uitgaansvergunning, penitentiair verlof, ed.) en 3) de nationale en de Europese normen. Slechts in de eerste twee hoofdstukken, een algemene bespreking van de sociale grondrechten en het recht op onderwijs, zal extra aandacht besteed worden aan de normering binnen de EU. Een omslachtige studie op internationaal niveau gaat de contouren van dit werkstuk te buiten en zal niet plaatsvinden.

HOOFDSTUK I – ECONOMISCHE, SOCIALE EN CULTURELE RECHTEN.

1. Begripsomschrijving

Zoals reeds inleidend aangekondigd, zal dit werkstuk een heel specifiek cultureel recht, nl. het recht op onderwijs, behandelen. Voorafgaand aan het eigenlijke onderzoek is het m.i. verstandig om een overzicht te hebben van de economische, sociale en culturele rechten in het algemeen. Voor een goed overzicht van deze categorie van rechten is een woordje uitleg over een meer overkoepelende term, nl. grondrechten, nodig gebleken. De termen grondrechten, mensenrechten, fundamentele rechten, onvervreemdbare rechten, enz. kunnen als volgt omschreven worden:

*“een verzameling van subjectieve rechten die in een gegeven rechtsorde zo belangrijk worden geacht, dat zij omschreven werden in de juridische instrumenten die de hoogste rang bekleden in de hiërarchie van de rechtsnormen, met name in de grondwet en in de internationale verdragen. (...) Inhoudelijk worden deze termen omschreven als een geheel van subjectieve rechten die op een bepaald ogenblik in het recht bijzonder worden erkend en gewaarborgd, omdat zij wezenlijke voorwaarden worden geacht om als persoon in waardigheid te kunnen leven en zich in de samenleving te ontplooiën”.*²

Uit de voormelde omschrijving blijkt duidelijk dat grondrechten tweedimensionaal zijn. Ten eerste bestaan ze uit burger- en politieke rechten waarbij de vrijheid en waardigheid van de burger centraal staan. Dit zijn de zogenaamde klassieke grondrechten. Men noemt deze rechten ook wel eens de vrijheids- en afweerrechten. Het zijn rechten die, langs de ene kant, de vrijheid van de burger moeten waarborgen tegen willekeurig en gedwongen optreden vanwege de overheid en, langs de andere kant, rechten die de aantasting van de lichamelijke of psychische identiteit van een persoon verhinderen. Klassieke grondrechten zijn dus rechten met negatieve verplichtingen voor de overheid. Ze dwingen de overheid tot

---

² Zie o.m.: K RIMANQUE, “Nationale bescherming van grondrechten”, *T.B.P.* 1981, 33; K. RIMANQUE en P. PEETERS, “De toepasselijkheid van grondrechten in de betrekkingen tussen private personen – Algemene probleemstelling”, in K. RIMANQUE (ed), *De toepasselijkheid van de grondrechten in private verhoudingen*, Antwerpen, Kluwer, 1982, 3-10.

onthouding. Voorbeelden van burger- en politieke rechten zijn onder andere het recht op vrije meningsuiting, de vrijheid van godsdienst, het recht op leven en dergelijke meer.³

Grondrechten bestaan ten tweede uit de economische, sociale en culturele rechten.⁴ Dit zijn de zogenaamde ‘tweede generatie’ rechten omdat ze in het verlengde liggen van de burger- en politieke rechten. Deze rechten dwingen de overheid niet tot een onthouding, integendeel zelfs, tot een effectief optreden. De overheid moet het nodige doen om deze rechten volledig te waarborgen en zo bij te dragen tot de beleving van de menselijke waardigheid.⁵ Voorbeelden van sociale grondrechten zijn onder andere het recht op onderwijs, het recht op behoorlijke huisvesting en dergelijke meer.

Wat betreft het rechtskarakter van de sociale grondrechten in het algemeen is er verdeeldheid in de klassieke rechtsleer. E. VIERDAG betwijfelt sterk of sociale grondrechten juridische rechten zijn en of ze eerder moeten worden aangenomen als wensen of beleidsdoelstellingen. Volgens VIERDAG zijn sociale grondrechten geen ‘rechten’ gelet op de afwezigheid van sancties door en voor een rechter.⁶ Ze zouden eerder een verzameling zijn van beleidsintenties, beginselen, aandachtspunten en aspiraties voor het overheidsbeleid.⁷ Ook CLITEUR pleit ervoor om sociale grondrechten niet als rechten te erkennen.⁸

Volgens M. BOSSUYT⁹ en anderen¹⁰ in de klassieke literatuur worden sociale grondrechten niet volledig van de tafel geveegd als zijnde beleidsintenties, doch wordt in zeker mate aanvaard dat ze essentieel verschillen van de klassieke grondrechten. Deze laatste rechten geven iedere burger een minimale bescherming vanwege de overheid, zelfs indien de overheid zich onthoudt. De sociale grondrechten daarentegen vereisen een specifiek

---

³ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 1-3.

⁴ In dit werkstuk worden de termen economische, sociale en culturele rechten in hun geheel kortweg ‘sociale grondrechten’ genoemd. De focus van dit werkstuk ligt dus niet op de sociale rechten zoals bijvoorbeeld het recht op arbeid. Dit werkstuk vertrekt vanuit het standpunt dat de sociale *grondrechten* in hun geheel worden besproken om achteraf een bespreking van een meer specifiek cultureel recht mogelijk te maken.

⁵ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 3-4.

⁶ E. VIERDAG, “The legal nature of the rights granted by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, *Netherlands Yearbook of International Law* 1978, 69-105.

⁷ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 5-6.

⁸ P. CLITEUR, Sociale grondrechten zouden we niet moeten erkennen, *Lib. Rev.* (2002) 1, 9-22.

⁹ Voor inzichten van BOSSUYT zie o.m.: M. BOSSUYT, “La distinction juridique entre les droits civils et politiques et les droits économiques, sociaux et culturels”, *H.J.R.* 1975, 783 e.v.; M. BOSSUYT, *L’interdiction de la discrimination dans le droit international des droits de l’homme*, 1976, 173-217.

¹⁰ Zie o.m.: J. BRUGGINK, “Wat zijn ‘mensenrechten’?” in L. HEYDE, J. LEYTEN, TH. MERTENS en B.P. VERMEULEN (red.), *Begrensde vrijheid. Opstellen over mensenrechten aangeboden aan Prof. Dr. D.F.Scheltens, bij zijn afscheid al hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1989, (87), 89.

overheidsoptreden dat heel vaak gepaard gaat met de inzet van financiële middelen. Dus we kunnen zeggen dat de waarborging heel erg afhankelijk is van een politieke beleidsbeslissing, (waarschijnlijk) ingegeven door de materiële en financiële toestand van de betrokken Staat. Omdat de naleving en erkenning van deze rechten sterk afhankelijk zijn van een politieke keuze is het bijgevolg moeilijk er toezicht op te hebben. Bovendien is een rechtsnorm slechts dan krachtig indien de schending ervan wordt gesanctioneerd.¹¹ Bijgevolg kan met stellen dat het juridische normen zijn met een verminderde slagkracht gezien de sanctionering van schendingen sterk afhankelijk van is van een effectief toezichtsorgaan. Er is sprake van een soort tweederangsrechten.¹²

Gezien het voorgaande, is het verontrustend te spreken van sociale ‘grondrechten’, in de zin van fundamentele rechten al komt het aan op het effectief waarborgen ervan. Dat deze categorie van bepalingen ‘grondrechten’ worden genoemd, terwijl ze enkel gelden als instructienormen en het waarborgen ervan sterk afhankelijk is van een effectieve sanctionering vanwege de overheid, is een aantasting van de rechtszekerheid van de burger.

Toch kunnen de verschillen tussen de klassieke grondrechten en de sociale grondrechten worden gerelativeerd door te wijzen op de onderlinge verbondenheid en afhankelijkheid van beide groepen. Het is niet mogelijk te spreken van volmaakte klassieke grondrechten terwijl de hieraan corresponderende sociale grondrechten worden verwaarloosd. Bijvoorbeeld: Wat is de relevantie van het recht op huisvesting indien de persoonlijke levenssfeer van de burger niet beschermd wordt?¹³

Recentelijk ontstond een derde, niet onbelangrijke, doch in omvang beperkte categorie van mensenrechten, nl. de collectieve of solidariteitsrechten. Deze derde generatie mensenrechten is ontstaan vanuit “*de drang naar verdere ontvoogding en emancipatie van de derdewereldlanden ten aanzien van de westerse industrielanden*”.¹⁴ Ze vertrekken vanuit het idee dat solidariteit (vandaar solidariteitsrechten) vereist is voor een betere samenleving, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden. Voorts zijn het rechten die een

---

¹¹ Zie o.m. M. ADAMS, “De stok achter de deur!? Over sancties, preventieve rechtshandhaving en een responsieve rechtscultuur”, *R.W.* 2001-02, 1589 e.v. en H.J.L.M. VAN DE LUYTGAARDEN, *The relational-theory in human rights law – contemporary reflections on the difference between social and civil human rights*, Utrecht, RUU, 1991, 4-5.

¹² G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 6-7.

¹³ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 7-8.

¹⁴ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 10.

globale toestand willen garanderen (vandaar collectieve rechten), zoals wereldvrede.¹⁵ Het gaat hier bijvoorbeeld over het recht op vrede, op een gezond milieu, duurzame ontwikkeling, enz. Wat betreft de afdwingbaarheid van deze rechten is er nog steeds geen consensus. Gezien het doel van dit werkstuk is een verdere bespreking van de solidariteitsrechten irrelevant.

Hierna wordt de focus gelegd op de sociale grondrechten of de tweede generatie mensenrechten. Een uiteenzetting over de sociale grondrechten is m.i. van primordiaal belang om zo tot een samenhangend besluit te komen wat betreft het recht op onderwijs aan gedetineerden. Het rechtskarakter van de sociale grondrechten zal vanuit een nationaal en een Europees perspectief behandeld worden. De internationale context komt niet aan bod zoals reeds werd meegedeeld in de inleiding.

2. Rechtskarakter van sociale grondrechten: bekeken vanuit nationaal perspectief

2.1. Artikel 23 GW: ontstaansgeschiedenis en juridische draagwijdte

Kort na de Tweede Wereldoorlog werden verschillende voorstellen ingediend tot grondwetsherziening met het oog op de erkenning van de sociale grondrechten, in het bijzonder het recht op werk, het recht op sociale zekerheid en vakantie. Alle voorstellen ingediend vanaf 1953 om sociale grondrechten in de Grondwet op te nemen, werden steevast afgewezen.¹⁶ De rechten die reeds bestonden in de Grondwet gaven de burgers immers subjectieve rechten en leidden tot een verplichting tot onthouding in hoofde van de Staat of een derde. De invoering van sociale grondrechten in de Grondwet zou als gevolg hebben dat de Staat actief moet optreden om betrokken rechten te garanderen.¹⁷ Dat de Staat positieve verplichtingen opgelegd zou krijgen leek geen aanbeveling te verdienen omdat de Grondwet van 1831 sterk was ingegeven door de orthodox liberale principes. Volgens deze principes zou de Grondwet enkel de vrijheid waarborgen en ruimte creëren die noodzakelijk was voor de ontwikkeling van de menselijke persoon.¹⁸ Bovendien werd ervan uitgegaan dat bij deze categorie van rechten de nodige juridische draagwijdte zou

---

¹⁵ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 9.

¹⁶ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 394.

¹⁷ P. WIGNY, *Propos constitutionnels*, Brussel, Bruylant, 1963, 147.

¹⁸ A. ALEN, *Handboek van het Belgische Staatsrecht*, Antwerpen, Kluwer, 1995, nr. 499; I. Szabo, "Fondements historiques et développement des droits de l'homme", in K. VASAK (ed.), *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, Parijs, Unesco, 1978, 11.

ontbreken, ze eerder ideologisch van aard zouden zijn en ze daarom geen plaats kon worden gegeven tussen alle andere bepalingen die wel een juridische draagwijdte hebben.¹⁹ Doch deze visie kon niet langer blijven standhouden in een samenleving waar maatschappelijke ongelijkheid een vaststaand feit was.²⁰ De vrijheidsrechten werden ten volle benut door de sterke, slimme en rijke mensen in de maatschappij en dit leidde tot onrechtvaardige situaties. De doorsnee burger beschikte niet over gelijke kansen om een menswaardig leven te leiden. De Grondwet kende een systeem van rechtsgelijkheid, doch feitelijke ongelijkheid.²¹

Precies om die redenen werd meermaals een voorstel ingediend tot invoering van sociale grondrechten. Deze rechten zouden immers iedere burger een menswaardig bestaan garanderen.

Het debat omtrent het belang van de sociale grondrechten en de regulering ervan was niet alleen een Belgisch, maar ook een internationaal gebeuren. Op het internationale vlak werd reeds op 10 december 1948 de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aangenomen²² en hierna volgden ook de Pacten in het kader van de Verenigde Naties²³ en de Verdragen van de Raad van Europa²⁴ en de Europese Unie. Ook de internrechtelijke ontwikkelingen hebben steeds meer bijgedragen tot de vorming van een sociale verzorgingsstaat²⁵, waarbij kwesties van gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid prioriteit kregen. In het licht van het voorafgaande streefde ook België

---

¹⁹ Ook na de opneming van art. 23 G.W. blijft dit kritisch argument gelden. Zie J. GUSSELS, "Grondrechten of ... woorden?", *Vlaams Jurist Vandaag*, november, 1994, 2-3.

²⁰ S. MARCUS-HELMONS, "Les droits économiques et sociaux à l'heure de la révision constitutionnelle", *JT* 1979, 65.

²¹ R. COENE, *Economische sociale en culturele rechten: Droom of werkelijkheid?*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008 - 2009, 49 en G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 394-396.

²² De Universele Verklaring van de rechten van de Mens van 10 december 1948, *BS* 31 maart 1949.

²³ Het Internationaal Verdrag inzake de Burgerrechten en Politieke rechten van 19 december 1966, opgemaakt te New York, *BS* 6 juli 1983 en het Internationaal Verdrag inzake de Economische, Sociale en Culturele rechten van 19 december 1966, opgemaakt te New York, *BS* 6 juli 1983.

²⁴ Het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950, ondertekend te Rome, *BS* 19 augustus 1955 en het Europees Sociaal Handvest van 18 oktober 1961, *BS* 28 december 1990.

²⁵ Herziening van de Grondwet, *Parl. St. Kamer* 1991-92, nr. 218/3, 5.

ernaar zijn hoogste rechtsnorm, zijnde de Grondwet, in overeenstemming te brengen met de internationaalrechtelijke verplichtingen.^{26 27}

Uiteindelijk hebben vergaande werkzaamheden in de Senaat toch geleid tot een compromis en werd na de vierde Staatshervorming, op 31 januari 1994²⁸, het artikel 24bis opgenomen in de Grondwet.²⁹

Artikel 24bis, thans artikel 23, van de Grondwet luidt als volgt:

“Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden.

Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen.

Die rechten omvatten inzonderheid:

1° het recht op arbeid en op de vrije keuze van beroepsarbeid in het raam van een algemeen werkgelegenheidsbeleid dat onder meer gericht is op het waarborgen van een zo hoog en stabiel mogelijk werkgelegenheidspeil, het recht op billijke arbeidsvoorwaarden en een billijke beloning, alsmede het recht op informatie, overleg en collectief onderhandelen;

2° het recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige en juridische bijstand;

3° het recht op een behoorlijke huisvesting;

4° het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu;

5° het recht op culturele en maatschappelijke ontplooiing.”³⁰

Opgemerkt moet worden dat artikel 23 GW geen al te gedetailleerde of al te beperkte opsomming van rechten inhoudt. Welke rechten in aanmerking komen voor de bescherming kan afgeleid worden uit een precieze lijst van rechten.³¹ Vervolgens heeft de wetgever de keuze gemaakt om aan dit artikel een positieve formulering te geven. Dit is m.i. een goede keuze gezien de plaats van dit artikel bij de andere artikelen van titel II die ook voornamelijk

---

²⁶ B. HAUBERT, “Les droits économiques et sociaux à l’heure de la révision constitutionnelle”, *JT* 1979, 67; J. FIERENS, “L’article 23 de la Constitution. Une arme contre la misère?”, *Dr. Q.M.* 1994, 5.

²⁷ R. COENE, *Economische sociale en culturele rechten: Droom of werkelijkheid?*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008 - 2009, 49-50 en G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 396.

²⁸ BS 12 februari 1994.

²⁹ Herziening van de Grondwet, *Parl. St. Senaat B.Z.* 1991-92, nr. 100-2/3°, 1-7; P. DE VISSCHER, “Les libertés économiques et sociales et la révision de la Constitution”, *Ann. dr. sc. Pol.* 1952, 305 e.v.

³⁰ 6° Het recht op gezinsbijslagen. W 2014 – 01 – 06/41, art. 1, 066; Inwerkingtreding: 31 – 01 – 2014.

³¹ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 406.

positief geformuleerd zijn. De positieve formulering is een bevestiging van de wil van de wetgever om een voluntaristisch economisch, sociaal en cultureel overheidsbeleid te steunen en te promoten.³² In die zin heeft dit grondrecht een bijzondere doelstelling, nl. het voor de burger garanderen van het recht op een menswaardig leven.³³ Ten slotte heeft de wetgever dit grondrecht een driedelige structuur gegeven.³⁴

Wat betreft de precieze juridische draagwijdte van artikel 23 GW is het m.i. nuttig terug te blikken naar de parlementaire besprekingen. Ingevolge de bewoordingen van dit artikel kunnen de opgenomen economische, sociale en culturele rechten door 'ieder' ingeroepen worden. Opmerkelijk is dat tijdens de parlementaire voorbereidingen werd aangenomen dat dit recht zich uitstrekt tot alle Belgen en tot iedere vreemdeling die zich op het grondgebied bevindt.³⁵ Dit wil echter niet zeggen dat het dit grondrecht niet beperkt kan worden. Zo heeft het Arbitragehof met betrekking tot het recht op maatschappelijke dienstverlening bepaald dat dit recht beperkt kan worden.³⁶ Vreemdelingen die niet wettig op het grondgebied verblijven, dienen genoeg te nemen met dringende medische hulp, die wel onbeperkt in tijd is.³⁷ Recent heeft het Hof van Cassatie de rechtspraak van het Arbitragehof getemperd in die zin dat het recht op maatschappelijke dienstverlening toch kan worden genoten door de kandidaat-geregulariseerden.³⁸ ³⁹ Verder kan dit recht beperkt worden ingevolge het tweede lid van artikel 23 GW. *'Rekening houdend met de overeenkomstige plichten'* duidt op de medewerking van het individu aan de realisatie van de economische, sociale en culturele grondrechten. Het wijst er duidelijk op dat *"het individu in het bekomen van de sociaal-economische en culturele grondrechten een eigen plicht tot medewerking*

---

³² M. RIGAUX, "De scharnierfunctie van art. 23 G.W.", in M. STROOBANT (ed.), *Sociale grondrechten*, Antwerpen, Maklu, 1995, 111.

³³ K. RIMANQUE, "Algemene situering van de grondrechten in de Belgische rechtsorde", in B. HUBEAU en F. DE LANGE (eds.), *Het grondrecht op wonen - De grondwettelijke erkenning van het recht op huisvesting in Nederland en België*, Antwerpen, Kluwer, 1995, 40; L. LENAERTS, "Vrijheid, gelijkheid ... broederlijkheid. Tijd voor herijking?", *RW* 1996-1997, 1077 nr. 9.

³⁴ Voor meer informatie hierover, zie G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 408-426..

³⁵ Gedr. St. Senaat B.Z. 1991-92, nr. 100-2°/4, 37; Arbitragehof nr. 51/94, 29 juni 1994, overw. B.5.5.

³⁶ O.m.: Arbitragehof, 29 juni 1994, nr. 51/94, *BS* 14 juli 1994.

³⁷ Arbitragehof, 29 juni 1994, nr. 51/94, *BS* 14 juli 1994.

³⁸ Cass. 17 juni 2002, *NJW* 2002, 240; S. D'Hondt, "Maatschappelijke dienstverlening aan kandidaat-geregulariseerden", *NJW* 2002, 236-238.

³⁹ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 411-412.

heeft aan de realisatie ervan⁴⁰.⁴¹ Van absolute economische, sociale en culturele rechten is dus geen sprake. Beperkingen aan deze 'sociale grondrechten' kunnen gerechtvaardigd worden ten dienste van het algemeen belang en mits ze proportioneel zijn.⁴²

3. Rechtskarakter van sociale grondrechten: bekeken vanuit een Europees perspectief

3.1. Sociale grondrechten en de Raad van Europa:

3.1.1. (De omweg via) het EVRM en de Aanvullende Protocollen

Het EVRM bevat voornamelijk de klassieke vrijheidsrechten van burgerlijke en politieke aard. Slechts enkele bepalingen in het EVRM kunnen een economisch-sociale draagwijdte worden gegeven zoals bijvoorbeeld het verbod op verplichte arbeid opgenomen in artikel 4, lid 2 EVRM of de erkenning van het recht om vakverenigingen op te richten opgenomen in artikel 11, lid 1 EVRM. Culturele rechten zijn daarentegen volledig afwezig in de eigenlijke tekst van het EVRM. Ingevolge de doelstellingen vermeld in de preambule zou het EVRM de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden handhaven en bevorderen. Sociale en klassieke grondrechten zijn vaak nauw verweven met elkaar in die zin dat de effectieve uitoefening van een klassieke grondrecht afhankelijk kan zijn van de waarborging van een ander samenhangend sociaal grondrecht. De vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst⁴³ bijvoorbeeld kan niet gegarandeerd worden zonder het recht op onderwijs⁴⁴, en de hiermee samenhangende keuzevrijheid, te waarborgen. Dat men voor de sociale grondrechten de mogelijkheid niet heeft voorzien zich effectief te kunnen beroepen op het EVRM is m.i. een grote lacune en teleurstelling. Deze lacune kan goeddeels opgevuld worden op twee manieren.

Ten eerste kan de burger rechtstreeks de bepalingen van het EVRM inroepen voor het EHRM door aan deze bepalingen een verruimde en socialiserende interpretatie toe te kennen.⁴⁵ De

---

⁴⁰ *Gedr. St. Senaat*, 1991-92, nr. 100-2/4°, 9 en 16-18; *Hand. Kamer* 19 januari 1994, 21-768; *Hand. Senaat* 7 december 1993, 420.

⁴¹ R. COENE, *Economische sociale en culturele rechten: Droom of werkelijkheid?*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008 - 2009, 51-52 en G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 414-424.

⁴² Arbitragehof 30 januari 2002, *BS* 14 februari 2002.

⁴³ Artikel 9 EVRM.

⁴⁴ Art. 2 Eerste Aanv. Prot. 20 maart 1952 bij het EVRM, *BS* 19 augustus 1955, goedgekeurd bij Wet 13 mei 1955, *BS* 19 augustus 1955.

⁴⁵ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 177-178.

juridische grondslag voor deze eerste manier is de *theorie van de positieve verplichtingen*⁴⁶ 47. Deze 'jurisprudentiële'⁴⁸ theorie van de positieve verplichtingen⁴⁹ heeft tot gevolg dat de staten niet enkel een onthoudingsplicht hebben met betrekking tot de klassieke grondrechten. Om aan de verdragsverplichtingen te voldoen heeft de staat bijkomend positieve verplichtingen. Volgens het Hof heeft de staat de verplichting "... *d'adopter des mesures raisonnables et adéquates pour protéger les droits ....*"⁵⁰. Op basis van deze theorie is het evident dat een klassieke tweedeling tussen de klassieke en de sociale grondrechten sterk wordt gerelativeerd.⁵¹ De toepassing van deze theorie is mogelijk indien een dynamische of evolutieve interpretatie van de klassieke grondrechten wordt gehanteerd door het EHRM. Door het evolutief en dus ruim interpreteren van deze rechten wordt de negatieve verplichting van de overheid omgezet in een positieve verplichting. Bij het nemen van een standpunt zal het Hof in zijn rechtspraak rekening moeten houden met de hedendaagse realiteit en opvattingen, dan te vertrekken vanuit de situatie zoals die bestond op ogenblik van de totstandkoming van het Verdrag.⁵²

Ten tweede kan de burger de omweg maken via één van de protocollen bij het EVRM.⁵³ Zo kan de burger zich beroepen op het eigendomsrecht⁵⁴ als zijnde een sociaal-economisch recht of het recht op onderwijs als een cultureel recht. Het uitgangspunt is hetzelfde als het voorgaande. Ingevolge artikel 5 van het Eerste Aanvullend Protocol zijn de bepaling die daarin zijn opgenomen 'aanvullend' aan het EVRM. Zodra Protocol 1 bij het EVRM ondertekend wordt, zijn alle bepalingen van het EVRM dienovereenkomstig van toepassing

---

⁴⁶ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 179-181.

⁴⁷ Inzake positieve verplichtingen, zie o.m.: F. SUDRE, "Les obligations positives' dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme", *Rev. Trim. D.H.* 1995, 364 e.v. ; C.J. FODER, "Positieve verplichtingen in het kader van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden", *NJCM-Bulletin* 1992, 611-637.

⁴⁸ Het Hof heeft benadrukt dat het niet de bedoeling is een algemeen theorie terzake uit te weken: EHRM 21 juni 1988, Platform "A'rzte für das Leben t. Oostenrijk, Serie A, nr. 139.

⁴⁹ Het gaat hier om de zogenaamde indirecte derdenwerking waarbij de overheid aansprakelijk kan worden gesteld in situaties waarin een voldoende en behoorlijke regelgeving ontbreekt en een derde hierdoor getroffen wordt in zijn rechten. Zie hiervoor F. SUDRE (ed.), *L'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme*, Brussel, Nemesis, 1998, (133) 153 e.v. en F. RIGAUX, *La protection de la vie privée et des autres biens de la personnalité*, Brussel, Bruylant, 1990, 674 e.v.

⁵⁰ EHRM 9 december 1994, Lopez Ostra t. Spanje, Serie A, nr. 303-C, § 51 en EHRM 9 oktober 1979, Airey t. Ierland, Serie A, nr. 32, § 25.

⁵¹ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 179-180.

⁵² G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 183.

⁵³ K. VANSTEENKISTE, *De eigenheid van de internationale beschermingsmechanismen voor sociaal-economische grondrechten*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 39.

⁵⁴ Artikel 1 Eerste Aanv. Protocol bij het EVRM.

en kan het EHRM ter zake beslissen. Dit wil zeggen dat het Hof ook met betrekking tot deze bepalingen aan de staten positieve verplichtingen kan opleggen door gebruik te maken van een ruime, evolutieve interpretatie.

3.1.2. Het (Herzien) Europees Sociaal Handvest

Het Europees Sociaal Handvest⁵⁵ (ESH) is net als het EVRM een juridisch instrument van de Raad van Europa dat doelt op een ruimere grondrechtenbescherming. Het ESH kan als de inhoudelijke tegenhanger van het IVESCR⁵⁶ op Europees niveau worden beschouwd.

Deel I van het ESH bevat meer algemene artikelen die als doelstellingen door de Verdragspartijen moeten worden opgevolgd *'met alle passende middelen, zowel op nationaal als internationaal terrein'*. Hiertoe moeten de staten *'zodanige voorwaarden (te) scheppen dat de (hiernavolgende) rechten en beginselen daadwerkelijk kunnen worden verwezenlijkt'*.⁵⁷ Het tweede deel wijst op deel II van het Handvest waarin een uitgebreide catalogus van rechten is opgenomen waaruit de staten vrij de door hen te bekrachtigen artikelen vrij kunnen kiezen.⁵⁸ Voor België kwam de ratificatie er pas met de Wet van 11 juli 1990, maar alle artikelen van het ESH werden meteen aanvaard.

Opgemerkt moet worden dat de artikelen van het Handvest slechts 'doelstellingen' zijn en geen bindende voorschriften. In tegenstelling tot het EVRM kan de niet naleving van de artikelen van het Handvest niet afgedwongen worden door een klachtenprocedure bij een

---

⁵⁵ Europees Sociaal Handvest 18 oktober 1961, BS 5 mei 1990, goedgekeurd door Decr. Fr. Gem. R. 8 juli 1983, BS 18 augustus 1983; Decr. Vl. R. 21 maart 1990, BS 5 mei 1990; Decr. D. Gem. R. 5 juni 1990, BS 3 augustus 1990, Wet 11 juli 1990, BS 28 december 1990.

Het ESH werd in 1996 volledig herzien (HESH). Herzien Europees Sociaal Handvest van 3 mei 1996 en Bijlage, BS 10 mei 2004, goedgekeurd door Ord. Br. H. R. 22 april 1999, BS 22 oktober 1999; Decr. Fr. Gem. R. 5 mei 1999, BS 22 oktober 1999; Ord. Ver. Verg. Gem. Gem. Comm. 20 juli 2000, BS 9 september 2000; Decr. D. Gem. R. 25 juni 2001, BS 9 augustus 2001; Wet 15 maart 2002, BS 10 mei 2004; Decr. Verg. Fr. Gem. Comm. 21 november 2002, BS 24 januari 2003; Decr. Vl. Parl. 28 februari 2003, BS 21 maart 2003; Decr. W. Gew. R. 4 december 2003, BS 16 december 2003.

⁵⁶ Verdrag 19 december 1966 inzake economische, sociale en culturele rechten, BS 6 juli 1983. Het IVESCR is een Verdrag dat in de schoot van de Verenigde Naties (VN) tot stand is gekomen. Terwijl het IVESCR de economische, sociale en culturele rechten omvat, focust het BUPO-Verdrag zich op de burgerlijke en de politieke rechten. Ook dit Verdrag is tot stand gekomen binnen de VN. Zoals meermaals aangekondigd wordt de internationale kijk op de sociale grondrechten niet behandeld in dit werkstuk. Voor het BUPO-Verdrag, zie Verdrag 19 december 1966 inzake burgerrechten en politieke rechten, BS 6 juli 1983.

⁵⁷ Zie hiervoor Deel I, inleidende zin ESH.

⁵⁸ R. COENE, *Economische sociale en culturele rechten: Droom of werkelijkheid?*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008 - 2009, 37-38.

jurisdictioneel orgaan.⁵⁹ Op de naleving van de bepalingen van het ESH wordt toezicht gehouden door een Comité voor Sociale Rechten (Hierna kortweg ECSR genoemd). Jaarlijks brengt het Comité een statenrapport uit met de nodige aanbevelingen en suggesties voor het betrokken land. Daarenboven kan het Comité kennis nemen van klachtenprocedures. Dit zijn dossiers met klachten over welbepaalde schendingen van mensenrechten die aan het Comité worden voorgelegd. De voorlegging kan evenwel niet rechtsreeks door de burger geschieden, maar wel door bepaalde belangenverenigingen.^{60 61}

3.2. Sociale grondrechten en de Europese Unie

3.2.1. Historische benadering

De oorspronkelijk opgerichte Europese Economische Gemeenschap (EEG) van 1957 heeft door de jaren heen een evolutie doorgemaakt wat betreft zijn doelstellingen en zijn werkingssfeer. In eerste instantie was de EEG een rechtspersoon met als doel het creëren van een gemeenschappelijke markt waar het economisch beleid van de lidstaten zo veel mogelijk werd geharmoniseerd. Later, in 1992, werd de benaming echter vervangen door de Europese Gemeenschap (EG) omdat zijn doelstellingen niet langer specifiek betrekking zouden hebben op de economie van de lidstaten. De EG kreeg bijkomende bevoegdheden inzake Europese burgerschap, sociale politiek, veiligheid en justitiële samenwerking in strafzaken.

Noch de EEG, noch de EG hebben uitdrukkelijke bevoegdheden gekregen met betrekking tot de grondrechtenbescherming, democratie en dergelijke meer, aangezien deze organisatie zich oorspronkelijk zo sterk mogelijk zou richten op de economische integratie van de verschillende lidstaten.

Later ontstond op het Europees niveau het besef dat *“de interventies in economische leven tegelijk ook een inbreuk kunnen vormen op de fundamentele rechten, vervat in een eigen nationale grondwet of in internationale akten”*.⁶² Dit besef kwam er onder andere door een

---

⁵⁹ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 10.

⁶⁰ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 11.

⁶¹ Meer informatie over toezicht op en naleving van de artikelen van het Handvest is terug te vinden onder Deel IV van het HESH.

⁶² G. Maes, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 364.

beslissing van het Bundesverfassungsgericht in 1967.⁶³ Zo oordeelde het Bundesverfassungsgericht dat het mogelijk is de communautaire wetgeving aan de grondwettelijke rechten te toetsen bij afwezigheid van een grondrechtencatalogoog en een democratisch gekozen parlement met wetgevende en controlerende bevoegdheid.⁶⁴ De toepassing van deze beslissing zou er echter toe leiden dat de regel van primauteit van Europese regelgeving, zoals opgesteld door het Hof van Justitie (H.v.J.), wordt geschonden.

Derhalve heeft het Hof van Justitie een eigen grondrechtendoctrine ontwikkeld waarbinnen het EVRM als voorbeeld kan worden aangenomen. De nationale rechters en constitutionele hoven zullen zich voortaan onthouden *“van een grondrechtentoetsing van de gemeenschapswetgeving voor de tijd en in de mate dat het H.v.J. deze bescherming biedt”*.⁶⁵ De bescherming die door het H.v.J. zal geschieden, vind steun in de algemene beginselen van het gemeenschapsrecht. Volgens deze beginselen is de eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden essentieel. Aangezien deze rechten inherent zijn aan het mens-zijn, horen ze ook gewaarborgd te worden binnen de Europese rechtsorde.

De bescherming van de grondrechten en – vrijheden vindt niet alleen steun in de algemene beginselen van het gemeenschapsrecht, maar ook in het EVRM. Het Hof van Justitie heeft hieromtrent reeds vastgesteld dat *“het EVRM een aanwijzing (vormt) waarmede in het raam van het Gemeenschapsrecht rekening dient gehouden te worden”*.⁶⁶ Het EVRM wordt niet beschouwd als zijnde bindend voor de Gemeenschap-(s)rechter, maar kan zeker als richtlijn dienen, net zoals het BUPO⁶⁷ en het ESH⁶⁸.

Na het Verdrag van Amsterdam werd de grondrechtenbescherming geëxpliciteerd in het EU-verdrag, hoewel toezicht door het Hof van Justitie beperkt bleef tot de eerste pijler van het gemeenschapsrecht.

3.2.2. Het Europees Handvest van de grondrechten

---

⁶³ Bundesverfassungsgericht 18 oktober 1976, BverfGE, 293, AA, 1968, 105.

⁶⁴ Zgn. eerste Solange-arrest: 29 mei 1974, BVerfGE, 37, 271.

⁶⁵ Zgn. tweede Solange-arrest: 22 oktober 1986, BverfGE, 73, 339: S.E.W. 1988, 127.

⁶⁶ O.m.: H.v.J. 21 september 1989, Hoechst, 46/87, Jur. 1989, (2859), 2924, r.o. 18; H.v.J. 17 februari 1998, Grant, C-249/96, Jur. 1998, I, (621), 647, r.o. 33-34.

⁶⁷ HvJ. 18 oktober 1989, Orkem, 374/87, Jur. 1989, (3283), 3351, r.o. 31.

⁶⁸ HvJ 15 juni 1978, Defrenne, 149/77, Jur. 1978, (1365), 1379, r.o. 28.

In 1999 werd er uiteindelijk een beslissing genomen om een Handvest van de grondrechten van de EU op stellen. Hiervoor werd een Forum opgericht met als taak een voorstel van een Handvest uit te werken. Zowat anderhalf jaar later werd de definitieve tekst van het Handvest afgekondigd, gezamenlijk door de voorzitters van het Europees Parlement, de Raad en de Europese Commissie.

De opstelling van het Handvest is zeer interessant in die zin dat het beide, zowel de klassieke als de sociale grondrechten omvat en daarmee sterk lijkt op de tekst van de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (UVRM). Wat betreft de bewoordingen gebruikt in het Handvest, kunnen we stellen dat deze in grote mate gelijkenissen vertonen met deze gebruikt in het EVRM, het Europees Sociaal Handvest, andere internationale verdragen en de rechtspraak van het Hof van Justitie.

Onder het hoofdstuk 'solidariteit' komt men een reeks sociale grondrechten tegen waarvoor het ESH en het Sociaal Handvest (het Gemeenschapshandvest van de sociale grondrechten van de werkenden) als basis hebben gediend.⁶⁹

3.2.2.1. De juridische (meer) waarde

Toen in 1999 op de Europese Raad in Keulen de beslissing werd genomen om een tekst met een grondrechtencatalogus samen te stellen, werd niets bijzonders gezegd over de juridische draagwijdte ervan. Aanvankelijk doelde het Handvest op grotere zichtbaarheid en concretere invulling van de grondrechtenbescherming in de Europese Unie. Dit zou zorgen voor meer duidelijkheid en rechtszekerheid binnen de Gemeenschap aangezien de Europese burger op de hoogte zal zijn van zijn rechten als mens. Vervolgens was het van groot belang dat de tweede generatie rechten eindelijk hun plaats kregen binnen de juridische orde op gemeenschapsniveau. Hiermee werd voor een groot deel ook de rechtspraak van het Hof van Justitie over de sociale grondrechten geformaliseerd. Behalve voormelde redenen had dit Handvest een politieke bedoeling. De politieke en morele legitimiteit zowel naar binnen als naar buiten toe zou versterken en men zou kunnen spreken van een gezonde democratie.

---

⁶⁹ G. Maes, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 376-378.

Al bij al kunnen we stellen dat het Handvest bij de opstelling ervan niet meer was dan een louter politieke verklaring, verzameling van algemene beginselen, aldus niet juridisch bindend. Desondanks bleef het Hof van Justitie in zijn arresten verwijzingen maken naar het Handvest, zodat Lidstaten en de instellingen van de Europese Unie bij de uitvoering van het Gemeenschapsrecht zich min of meer gedwongen achtten om de grondrechtenbescherming toe te passen zoals deze werd omschreven in de arresten.⁷⁰

De aanzet tot een juridisch dwingend karakter van het Handvest ontstond in 2001 nadat het Europees Parlement hiertoe een oproep deed in enkele resoluties en in zijn verslag van 23 oktober 2001. Zodra ook het Comité van de Regio's en de Europese Commissie hetzelfde standpunt hebben ingenomen is het debat omtrent het juridisch afdwingbaar karakter van het Handvest op Europees niveau onontkoombaar geworden.

Na lang overleg is het Handvest op 12 december 2007 ondertekend en plechtig afgekondigd door de voorzitters van de Commissie, de Raad en het Europees Parlement. Onmiddellijk na de afkondiging werd op 13 december 2007 het Verdrag van Lissabon ondertekend door de Europese regeringsleiders en staatshoofden.

Artikel 1, punt 8, van het Verdrag van Lissabon bepaalt dat artikel 6, lid 1, van het Verdrag betreffende de Europese Unie wordt vervangen door:

"De Unie erkent de rechten, vrijheden en beginselen die zijn vastgesteld in het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie van 7 december 2000, als aangepast op 12 december 2007 te Straatsburg, dat dezelfde rechtskracht als de Verdragen heeft.

De bepalingen van het Handvest houden geenszins een verruiming in van de bevoegdheden van de Unie zoals bepaald bij de Verdragen.

De rechten, vrijheden en beginselen van het Handvest worden uitgelegd overeenkomstig de algemene bepalingen van titel VII van het Handvest betreffende de uitlegging en toepassing ervan, waarbij de in het Handvest bedoelde toelichtingen, waarin de bronnen van deze bepalingen vermeld zijn, terdege in acht genomen worden."

Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 kreeg het Handvest dezelfde juridische status als de verdragen en werd het evenzeer bindend.⁷¹

---

⁷⁰ G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 381-383.

⁷¹ Nu zijn alleen de afzonderlijke lidstaten partij van dit verdrag.

3.2.2.2. De verhouding tot het EVRM

Aangezien het Handvest, anno 2015, een bindend karakter heeft en er in het Verdrag van Lissabon reeds melding werd gemaakt van een mogelijke toetreding van de Unie tot het EVRM, moet de vraag gesteld worden welke tekst voorrang heeft als het komt op grondrechtenbescherming binnen de gemeenschap?

Hierboven werd reeds opgemerkt dat het Hof van Justitie het EVRM wel degelijk gebruikt als een aanwijzing wat betreft grondrechtenbescherming binnen de Europese Unie, doch een toetsing van het gemeenschapsrecht aan het EVRM door het EHRM niet op prijs stelt. Bijgevolg ontstaat opnieuw een situatie van incoherente rechtspraak aangezien één of meerdere teksten anders geïnterpreteerd en uitgevoerd worden.

Dit probleem werd reeds opgevangen door een maximalisatieclausule vervat in artikel 52.3 van het Handvest. De grondrechten die zijn opgenomen in het Handvest zijn bijna identiek aan deze vervat in het EVRM. Aan die grondrechten moet bijgevolg dezelfde inhoud en reikwijdte worden toegekend. Daarenboven kunnen het Hof van Justitie of de hoogste nationale rechtscollleges het gemeenschapsrecht een ruimere bescherming bieden.⁷²

Wat betreft de toetreding van de gemeenschap tot het EVRM is er nog steeds geen eensgezindheid. De Europese Raad en Commissie hebben sinds 2010 duidelijk blijk gegeven van hun wil om onderhandelingen te starten over een toetredingsakkoord. Hoewel een akkoord bereikt werd, heeft het Hof van Justitie opnieuw negatief advies gegeven en vastgesteld dat een toetreding niet te verenigen is met het recht van de Gemeenschap.

Niet alle lidstaten waren blij met het Handvest. Zo hebben het Verenigd Koninkrijk en Polen een zogeheten ['opt-out'](#) bedongen. Deze twee landen hoeven zich niet gebonden te voelen aan het Handvest. Groot-Brittannië is vooral beducht voor de uitleg die het Europese Hof van Justitie straks gaat geven aan bepalingen van het Handvest over bijvoorbeeld de rechten van werknemers en vakbonden. Polen is weer bang dat het Handvest te veel ruimte zal bieden voor een liberale benadering van ethische onderwerpen.

⁷² G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 379-380.

HOOFDSTUK II - HET RECHT OP ONDERWIJS

1. Situering

Voor de culturele en maatschappelijke ontplooiing van de mens is onderwijs m.i. van onmiskenbaar belang. Onderwijs is een cultureel recht en vormt de mens in die zin dat het bijdraagt tot een bewustwording, bestrijding van (de vooral culturele) achterstanden en het productief meedraaien in de samenleving. Bij kinderen wordt er ingegrepen op ontwikkelings- of gedragsproblemen en als volwassene leer je jezelf persoonlijk ontwikkelen en uiteindelijk het algemeen belang te dienen. Onderwijs is met andere woorden een socialisatieproces en is van groot belang voor een menswaardig leven.

Velen van de huidige moderne maatschappij staan niet stil bij het feit dat onderwijs volgen een luxe is en het behalen van een diploma meer mogelijkheden op de arbeidsmarkt biedt. Onderwijs volgen wordt vaak gezien als een plicht en niet als een recht, tot het moment dat men wil, maar niet mag studeren. Heel veel jongeren en volwassenen in de derdewereldlanden hebben niet de kansen om onderwijs te volgen of die kansen worden hen ontzegd door de overheid.

Het recht op onderwijs is in die zin een zeer belangrijk recht en krijgt alle aandacht in de nationale, Europese en internationale rechtsorde. Hierna volgt vooreerst uitleg over de nationale, dus de Belgische, dimensie van het recht op onderwijs. Vervolgens wordt ingegaan op de Europese dimensie van het recht op onderwijs.

2. De Belgische dimensie van het recht op onderwijs: Artikel 24 van de Belgische Grondwet

2.1. Totstandkoming van het grondwettelijk onderwijsartikel

Tijdens een slechts kort bestaan van Het Koninkrijk der Nederlanden, onder leiding van Willem I, werd het onderwijs al snel beïnvloed door geloofskwesties. De onderwijspolitiek van Willem I en zijn geloofsopvattingen leidden tot maatschappelijke onrust en stuitten op grote weerstand in het overwegend katholieke zuiden. Dit verzet mondde enkele jaren later, in 1830, uit in de Belgische onafhankelijkheid. Op 7 februari 1831 werd de vrijheid van

onderwijs grondwettelijk gewaarborgd en afgekondigd als zijnde een reactie op de onderwijspolitiek van Willem I.⁷³

De formulering van oud artikel 17 van de Belgische Grondwet is een goed voorbeeld van de aversie die destijds bestond tegen het beleid van Willem I. De vrijheid van onderwijs in artikel 17 werd omschreven als een absoluut vrijheidsrecht. Geen interventie noch controle vanwege de overheid werd toegelaten. Hiermee was België een van de eerste landen met een grondwettelijk gewaarborgd vrijheid van onderwijs.⁷⁴

2.2. Het recht op onderwijs nader bekeken

Het recht op onderwijs kan m.i. op twee manieren benaderd worden. Ten eerste als een ideologisch recht ('de actieve vrijheid van onderwijs' volgens LEENKNEGT) en ten tweede als een sociaal recht ('de passieve vrijheid van onderwijs' volgens LEENKNEGT).

Het recht op onderwijs als ideologisch recht is het recht om in alle vrijheid scholen te stichten en onderwijs te geven volgens eigen opvattingen. De directeur/leerkracht tracht op deze wijze zijn of haar eigen ideologie en mening over te brengen naar de leerling. Men kan met andere woorden stellen dat het recht van de leerkracht om onderwijs te geven, en op die manier haar mening te uiten, deel uitmaakt van de categorie klassieke grondrechten. Het recht op onderwijs valt *in casu* onder het recht op vrije meningsuiting die vervat ligt in artikel 19 van de Grondwet en komt toe aan een ieder.⁷⁵

Vervolgens kan het recht op onderwijs omschreven worden als hét voorbeeld bij uitstek wat betreft de concretisering van de culturele rechten. In welke mate heeft men toegang tot onderwijs in België? In welke mate heeft men vrije schoolkeuze? De overheid heeft in dit geval de verplichting om te zorgen voor voldoende alternatieven om die vrije schoolkeuze mogelijk te maken. Desnoods zal de overheid zelf scholen inrichten of de reeds bestaande

---

⁷³ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 29-31. Voor een gedetailleerd overzicht van de onderwijspolitiek van Willem I, zie o.m. T. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België, deel 1, 1789-1944*, Amsterdam/Brussel, 1977, 42 env. en S.C. DEN DEKKER-VAN BIJSTERVELD, *De verhouding tussen kerk en staat in het licht van de grondrechten*, Zwolle, 1988, 27-30.

⁷⁴ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 31-32.

⁷⁵ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 43.

scholen subsidiëren. Men spreekt dan van het recht op onderwijs als een sociaal grondrecht, aangezien men binnen zekere perken aanspraken kan maken tegenover de overheid.⁷⁶

Na de hernummering van de Belgische Grondwet in 1994 werd het recht op en de vrijheid van onderwijs neergelegd in artikel 24 GW.

De tekst van artikel 24 GW luidt als volgt:

§ 1. Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld.

De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders.

De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen.

De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer.

§ 2. Zo een gemeenschap als inrichtende macht bevoegdheden wil opdragen aan een of meer autonome organen, kan dit slechts bij decreet, aangenomen met een meerderheid van twee derden van de uitgebrachte stemmen.

§ 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht.

Alle leerlingen die leerplichtig zijn, hebben ten laste van de gemeenschap recht op een morele of religieuze opvoeding.

§ 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoordt.

§ 5. De inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet.

Ingevolge paragraaf 1 is 'het onderwijs [is] vrij'. Deze bewoordingen duiden op een vrijwel absolute vrijheid van onderwijs. Dit wil zeggen, vrijheid voor iedereen bij het inrichten, geven of ontvangen van onderwijs. Elke preventieve maatregel die het ontvangen of het verstrekken van onderwijs afhankelijk stelt van voorwaarden is verboden.

Hoewel de onderwijsvrijheid in België wordt opgevat als een absolute vrijheidsrecht, is de realiteit minder waar. Ook de reikwijdte en de uitoefening van het recht op onderwijs in artikel 24 van de Grondwet zijn onderhevig aan beperkingen. Een eerste en belangrijkste beperking is terug te vinden in paragraaf 1. Misbruiken en staffbare gedragingen met een beroep op de vrijheid van onderwijs kunnen door de wet of het decreet als misdrijf worden

---

⁷⁶ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 43-44.

omschreven en strafbaar gesteld. Van deze mogelijkheid werd tot op heden vrijwel geen gebruik gemaakt.⁷⁷

De vrijheid van onderwijs is nauw verbonden met andere fundamentele rechten en vrijheden, zoals de vrijheid van meningsvorming en meningsuiting, de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, ... Een tweede beperking werd aldus bij de grondwetsherziening in paragraaf 3 toegevoegd. Het recht op onderwijs kan beperkt worden door de bescherming van andere fundamentele rechten en vrijheden.⁷⁸

Vervolgens kan de regeling met betrekking tot het gebruik van de in België gesproken talen (het Nederlands, het Frans en het Duits) tot een begrenzing van de onderwijsvrijheid leiden. Geen burger kan opgelegd worden om de ene of andere taal op Belgisch grondgebied te spreken (artikel 30 GW). Wat betreft onderwijs, echter, is er een uitzondering voorzien. Volgens artikel 129, paragraaf 2 van de Grondwet kunnen de Vlaamse en Franse gemeenschap het taalgebruik voor onderwijs binnen hun grondgebied regelen. Op zich heeft deze regeling geen enkel impact op de onderwijsvrijheid, doch bij nader inzien wordt hierdoor de keuzevrijheid beïnvloed. Men kan onderwijs volgen in de taal die de decreetgever als onderwijstaal heeft aangemerkt.⁷⁹

Aldus kunnen we stellen dat de keuzevrijheid (van de ouders) in de schoolkeuze een bijna onbegrensd recht is, doch dit artikel biedt geen grondslag voor een onbeperkt recht om toegelaten te worden tot elke vorm van onderwijs. Men moet rekening houden met het type onderwijs, de taal, de diplomavooraarden, de disciplinaire maatregelen, ...

2.3. Het recht op onderwijs en de bevoegdheid van de overheid

---

⁷⁷ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 40-41 en R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 19.

⁷⁸ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 41.

⁷⁹ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 45-46.

Het Schoolpact⁸⁰ van 1958 maakt een drieledige indeling wat betreft onderwijs in België. De drie 'onderwijsnetten' zijn als volgt: het gemeenschapsonderwijs, het officieel gesubsidieerd onderwijs en vrij (gesubsidieerd) onderwijs.⁸¹

Gemeenschapsonderwijs omvat onderwijs en scholen ingericht door de drie gemeenschappen. Deze scholen worden in stand gehouden door overheidsmiddelen. Scholen ingericht door andere openbare, doch lokale besturen (zoals de gemeenten en de provincies) worden het officieel gesubsidieerd onderwijs genoemd terwijl deze georganiseerd door een privé-initiatief worden aangeduid als het vrij onderwijs.

Ingevolge artikel 24, §1, lid 4 van de Grondwet is aan de gemeenschappen de bevoegdheid gegeven om te zorgen voor de inrichting van het openbaar onderwijs.^{82 83} Zo de staat niet tussenkomt en voor voldoende scholen zorgt, kan het recht op onderwijs niet ten volle uitgeoefend worden aangezien er slechts een beperkte vrije keuze van onderwijs voorhanden is. De Gemeenschap kan en moet aldus, om de onderwijsvrijheid te garanderen, scholen inrichten en onderwijs aanbieden. De basis hiervoor is terug te vinden in de Schoolpactwet.⁸⁴

De Gemeenschap (de staat, de overheid, de openbare inrichtende macht) heeft niet enkel de plicht om zelf scholen in te richten en onderwijs te regelen, maar moet ook andere (privé) initiatieven steunen aan de hand van bijvoorbeeld subsidies.⁸⁵ Overheidssteun in de vorm van subsidies kan niet onbegrensd plaatsvinden. Het is evident dat de overheid de keuze heeft voor de inzet van beperkte middelen en voorwaarden kan koppelen aan het verlenen van subsidies. Ook het Grondwettelijk Hof (toenmalig Arbitragehof) heeft besloten als volgt: *"De (...) onderwijsvrijheid onderstelt, wil ze niet louter theoretisch zijn, dat de inrichtende machten die niet rechtstreeks afhangen van de Gemeenschap onder bepaalde voorwaarden*

---

⁸⁰ Voor meer informatie over het schoolpact van 20 november 1958, zie o.m. J. DE GROOF en E. WITTE, *Het schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis*, Leuven, Leuven Garant, 1999, 895 p. en J. TIELEMANS, *Onderwijs in Vlaanderen: structuur, organisatie, wetgeving*, Antwerpen, Antwerpen Garant, 2006, 63-70.

⁸¹ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 39-40.

⁸² De term openbaar onderwijs duidt op gemeenschapsonderwijs en officieel gesubsidieerd onderwijs.

⁸³ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 41 en R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 20.

⁸⁴ Art. 3, §1, lid 1 Schoolpactwet.

⁸⁵ Art. 3, §1, lid 2 Schoolpactwet.

aanspraak kunnen maken op subsidiëring vanwege de Gemeenschap. Het recht op subsidiëring vindt zijn beperking enerzijds in het vermogen van de Gemeenschap om de subsidiëring te laten afhangen van vereisten van algemeen belang, zoals onder meer die van behoorlijke onderwijsverstrekking, van bepaalde schoolbevolkingsnormen en anderzijds in de noodzakelijkheid om de beschikbare financiële middelen te spreiden over de onderscheiden opdrachten van de Gemeenschap".⁸⁶ Bovendien is het de Gemeenschap zelf die de inrichting, de erkenning en de subsidiëring van het onderwijs bij wet of decreet moet regelen. Dit is met zoveel woorden terug te vinden in artikel 24, §5 GW als waarborg voor een wetgevend en géén uitvoerend optreden.^{87 88}

De Gemeenschap heeft niet alleen de verplichting om openbaar onderwijs in te richten, doch dit onderwijs moet bijkomend een neutraal karakter hebben.⁸⁹ Neutraliteit van gemeenschapsonderwijs houdt in dat de filosofische, ideologische of godsdienstige overtuiging van ouders en leerlingen wordt geëerbiedigd. Derhalve moet de neutrale en openbare school de keuze aanbieden tussen godsdienstlessen en de niet-confessionele zedenleer.⁹⁰ Het neutraliteitsvereiste geldt niet voor scholen ingericht door een particulier initiatief of andere openbare scholen, doch enkel voor de gemeenschapsonderwijs.⁹¹

Tot slot kan de Gemeenschap, krachtens artikel 24, §2 van de Grondwet, bevoegdheden inzake onderwijs overdragen aan andere organen. Deze mogelijkheid werd met twee handen gegrepen door de Vlaamse Gemeenschap en de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs (ARGO) werd opgericht.^{92 93}

3. De Europese dimensie van het recht op onderwijs

---

⁸⁶ Arbitragehof, nr. 28/92, 2 april 1992, *B.S.*, 14 mei 1992, punt 6 B 3.

⁸⁷ R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, p. 8.

⁸⁸ R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 20 en G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 42 en 45-46.

⁸⁹ Art. 24, § 1, lid 3 GW.

⁹⁰ Art. 24, § 1, lid 4 GW.

⁹¹ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 42-43 en R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 20-21.

⁹² R. VERSTEGEN, L. VENY, W. RAUWS, D.DELI, *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 10-11 en G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 41-42.

⁹³ Bijzonder decreet betreffende de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs van 19 december 1988, *B.S.* 29 december 1988, *err. B.S.* 15 maart 1989, *err. B.S.* 7 februari 1991.

3.1. De Europese Unie:

3.1.1. Het verdrag van Maastricht als scharniermoment

De onderwijsvrijheid als beleidsterrein stond niet alleen in België in de belangstelling. De Europese interesse in onderwijs, recht op onderwijs en onderwijsvrijheid was ook niet te ontkennen. Sinds 1974 kwamen de ministers van onderwijs geregeld samen in het kader van de Raad van de EG. Deze bijeenkomsten hadden aanvankelijk een economische bedoeling. Dit leidde uiteindelijk tot een zogenaamd 'spill over-effect' van de Europese integratie: Besluiten die in eerste instantie een economisch of sociaal motief hadden, leidden vervolgens tot (bindende) gevolgen op vlak van het onderwijs.^{94 95}

De bijeenkomsten in het kader van Raad van de EG mondden uit in niet bindende resoluties die eerder het resultaat waren van een gezamenlijke politieke wil. Maar om de goede werking van de interne markt en om het vrije verkeer van werknemers te garanderen, waren bindende maatregelen op het gebied van onderwijs noodzakelijk gebleken. Aldus werden tal van richtlijnen tot stand gebracht met betrekking tot wederzijdse erkenning van diploma's, harmonisatie van studieprogramma's, sociale en fiscale voordelen, beroepsopleidingen voor migranten, ... Daarnaast werden verschillende financiële steun- en uitwisselingsprogramma's opgestart zoals Erasmus, Socrates, Leonardo Da Vinci, enz.⁹⁶

Ondanks alle pogingen tot samenwerking (richtlijnen, verordeningen, resoluties, initiatieven tot samenwerking en steun,..) was er geen expliciet en eenduidig artikel opgenomen over het onderwijsbeleid in het EG-verdrag. Alle Europese regelgeving met betrekking tot het onderwijsrecht was gebaseerd op het vrije verkeer van werknemers en personen, onderzoek en ontwikkeling, interne markt, enz.

Dat het Europese onderwijsrecht op uiteenlopende gebieden een ontwikkeling kende, had onaangename gevolgen voor de verschillende lidstaten. De behoefte ontstond tot

---

⁹⁴ A.C. ZIJDERVELD, B. DE WITTE, *Europa in het onderwijs(preadviezen voor de Vereniging voor Onderwijsrecht)*, Zwolle, 1992, 15.

Wat betreft de toelaatbaarheid van Europese regelgeving inzake onderwijsbeleid heeft ook het Hof van Justitie zijn standpunt weergegeven, zie hiervoor: HVJEG, zaak 9/74 (Casagrande), Jur, 1974, 733, overweging 12.

⁹⁵ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 13-15.

⁹⁶ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 18-19.

duidelijkheid omtrent de rechten en plichten van nationale overheden en de EG op het terrein van het onderwijs.

Hiertoe werd, bij de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht, door de Nederlandse regering een voorstel gemaakt om een afzonderlijk onderwijsartikel in het EG Verdrag op te nemen.⁹⁷ Na lang overleg werd met het Verdrag van Maastricht twee artikelen, nl. artikel 126 en 127, opgenomen in het EG Verdrag. Op basis van deze twee artikelen werd aan de Europese Gemeenschap bevoegdheden toegekend op vlak van onderwijs, beroepsopleiding en jeugd.⁹⁸

De Europese onderwijsartikelen (126 en 127 EG Verdrag) omvatten niet alleen het lager, middelbaar en hoger beroepsonderwijs zoals initieel de bedoeling was. Ook het gehele basisonderwijs en secundair onderwijs vallen binnen de werkingssfeer van het Verdrag.⁹⁹

Opgemerkt moet worden dat er onduidelijkheid bestaat over de precieze reikwijdte van de bevoegdheid die beide artikelen aan de Gemeenschap toekennen. Uit de bewoordingen van beide artikelen kan worden afgeleid dat het subsidiariteitsbeginsel¹⁰⁰ van toepassing is en dat de beslissing van de Lidstaten (indien doeltreffend) gerespecteerd moet worden.¹⁰¹

Na het Verdrag van Lissabon¹⁰² zijn de bepalingen over de rol van de Europese Unie in onderwijs en opleiding ongewijzigd gebleven. Onderwijs en opleiding zijn opgenomen in artikel 165 VWEU. Voorts bevat ook het Handvest van de sociale grondrechten een specifieke bepaling met betrekking tot het onderwijs, nl. artikel 14. Ingevolge artikel 6 VWEU heeft dit Handvest dezelfde juridische waarde als de Verdragen van de Europese Unie.

---

⁹⁷ Voorstel van de Nederlandse Minister van Onderwijs en Wetenschappen voor de Intergouvernementele Conferentie over de Europese Politieke Unie van december 1990. Zie de notitie bij de adviesaanvraag aan de Onderwijsraad van 5 november 1990, kenmerk VBI/EG-90105614.

⁹⁸ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 20-21.

⁹⁹ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 22-23 en A.C. ZIJDERVELD, B. DE WITTE, *Europa in het onderwijs (preadviezen voor de Vereniging voor Onderwijsrecht)*, Zwolle, 1992, 40.

¹⁰⁰ Het subsidiariteitsbeginsel is vervat in artikel 5 van het Verdrag betreffende de EU. Dit beginsel betekent dat de Europese Unie (de Gemeenschap) enkel zal optreden indien de lidstaat daartoe niet of onvoldoende in staat zijn.

¹⁰¹ G. LEENKNEGT, "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 23-24.

¹⁰² Het Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap, ondertekend te Lissabon op 13 december 2007, *PB.C.* 306/01, 2007.

3.2. De Raad van Europa

3.2.1. Artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het EVRM

De eigenlijke tekst van het EVRM biedt geen specifieke bescherming aan het recht op onderwijs. Het recht op onderwijs is daarentegen wel opgenomen in artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het EVRM (hierna kort Protocol 1 genoemd). Dit artikel luidt als volgt:

“Niemand mag het recht op onderwijs worden ontzegd. Bij de uitoefening van alle functies die de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt, eerbiedigt de Staat het recht van ouders om zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren, die overeenstemmen met hun eigen godsdienstige en filosofische overtuigingen”.

De eerste zin van dit artikel bevat het eigenlijke recht op onderwijs terwijl de tweede zin eerder als een addendum van dat recht kan worden beschouwd.¹⁰³ De tweede zin van artikel 2 Protocol 1 geeft aan ouders het recht om die onderwijsinstelling te kiezen die aansluit bij hun eigen levensbeschouwing. In de *Belgian Linguistic case*¹⁰⁴ van 1968 werd aan de term ‘onderwijs’ een ruime interpretatie gegeven. De Commissie stelde hier vast dat onderwijs niet alleen het kleuter-, lager- en secundair onderwijs behelst, maar ook duidt op het hoger onderwijs.¹⁰⁵ In *Leyla Sahin t. Turkije* wordt dit bevestigd.¹⁰⁶

Het recht op onderwijs mag niemand worden ontzegd. Elke minderjarige¹⁰⁷ of meerderjarige¹⁰⁸ burger die zich binnen de jurisdictie van de verdragsstaten bevindt, kan zich beroepen op dit artikel. Dus ook vreemdelingen en staatlozen vallen onder het toepassingsgebied, tenzij ze zich illegaal op het grondgebied van een verdragsstaat

---

¹⁰³ EHRM 7 december 1976, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen/Denmark*

¹⁰⁴ EHRM 23 juli 1968, *Belgian Linguistic case*

¹⁰⁵ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 409-410; D. HARRIS, M. O’BOYLE, E. BATES, C. BUCKLEY, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 906 en J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 18-19.

¹⁰⁶ EHRM 10 november 2005, nr. 44774/98, *Leyla Sahin/Turkey*, § 153.

¹⁰⁷ K. RIMANQUE, “Zelfstandige uitoefening van grondrechten door minderjarigen”, *Statuut van het Kind*, Diegem, CED-Samsom, 1980, 40 e.v.

¹⁰⁸ Rb. Brussel, 17 september 1991, *J.D.J.* 1991, afl. 109, 28.

bevinden. Ook de ouders¹⁰⁹ van het betrokken kind kunnen zich beroepen op dit onderwijsartikel.¹¹⁰

Vanwege de negatieve formulering van dit recht stelt men zich vragen bij de juiste juridische draagwijdte ervan. Het is onduidelijk of dit onderwijsartikel moet worden gelezen als een klassieke grondrecht dan wel als een sociale grondrecht. Moet de overheid zich onthouden van een inmenging in de uitoefening van dit recht of zijn extra inspanningen vanwege de overheid met betrekking tot dit recht noodzakelijk? Aan de verwarring komt een einde door een beslissing vanwege het Hof: *“The negative formulation indicates (...) that the Contracting Parties do not recognise such a right to education as would require them to establish at their own expense, or to subsidise, education of any particular type or at any particular level”*¹¹¹. Maar dit wil niet zeggen dat de verdragsstaten geen positieve verplichtingen hebben om het recht op onderwijs te kunnen garanderen.¹¹² ¹¹³ Zodoende kan men zeggen dat onderwijs wordt opgenomen als zijnde een werkelijk recht, doch beperkt wat betreft zijn toepassingsgebied. Het recht op onderwijs is geen absoluut recht en kan bijgevolg worden onderworpen aan beperkingen.

Het recht op onderwijs kan beperkt worden door reglementering vanwege de staat. Zo beslist het Hof dat *“the right to education guaranteed by the first sentence of article 2 by its very nature calls for regulation”*¹¹⁴. Het is de staat toegelaten beperkingen in te voeren op artikel 2 Protocol 1, sinds *“the state enjoys a margin of appreciation when imposing restrictions (...)”*¹¹⁵. De appreciatiebevoegdheid van de staat is ruim, doch niet onbeperkt. Bij de reglementering mag het recht op onderwijs niet worden uitgehold, evenmin mogen

---

¹⁰⁹ Bijvoorbeeld Simpson v UK no 14688/89, 64 DR 188 (1989). Ook grootouders kunnen kinderen vertegenwoordigen in hun recht op onderwijs, zie hiervoor Lee v UK hudoc (2001): 33 EHRR 677 GC.

¹¹⁰ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 411-412; D. HARRIS, M. O'BOYLE, E. BATES, C. BUCKLEY, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 908 en J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 29-30.

¹¹¹ EHRM 23 juli 1968, Belgian Linguistic case

¹¹² J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 10.

¹¹³ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 415 en J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 20.

¹¹⁴ EHRM 25 februari 1982, Campbell and Cosans/United Kingdom, §4; EHRM 23 juli 1968, Belgian Linguistic case, §5.

¹¹⁵ EHRM 21 juni 2001, Ponomaryovi/Bulgaria, §56.

andere bepalingen van het EVRM worden miskend. De beperking moet trachten het evenwicht tussen onderwijs voor de betrokkene en het algemeen belang zo goed mogelijk te behouden¹¹⁶.¹¹⁷ De reglementering vanwege de staat kan onder andere bestaan in het koppelen van toegangsvoorwaarden aan de inschrijving in bepaalde studierichtingen, zoals het betalen van een inschrijvingsgeld¹¹⁸, het in het bezit zijn van een bepaald diploma¹¹⁹ of het succesvol afleggen van een ingangsexamens¹²⁰.¹²¹ Dit is in België bijvoorbeeld het geval voor de universitaire opleiding geneeskunde aan de Katholieke Universiteit van Leuven. In zijn brede waaier aan reglementeringsmogelijkheden is het de staat ook toegelaten het curriculum van een bepaalde opleiding vast te leggen¹²² en aan de oprichting van particulieren scholen bepaalde kwalitatieve eisen te stellen¹²³.¹²⁴

De staat kan bovendien beslissen toegang tot of inschrijving in een bestaande onderwijsinstelling te weigeren en dit op basis van diverse redenen. Ook deze weigering is niet absoluut en moet gerechtvaardigd worden. Een gedetailleerde bespreking van de talloze voorbeelden van weigeringen door de staat heeft geen relevantie in dit werkstuk en wordt daarom achterwege gelaten.¹²⁵ Enkel de weigering in geval van detentie zou relevant kunnen zijn. Meer informatie hierover is terug te vinden onder hoofdstuk 4.

Het recht van de ouders om hun kind in een onderwijsinstelling naar keuze in te schrijven, meer bepaald opgenomen in de tweede zin van artikel 2, Protocol 1, moet samen met de eerste zin gelezen en gegarandeerd worden. De staat heeft de verplichting de godsdienstige

---

¹¹⁶ EHRM 10 november 2005, nr. 44774/98, *Leyla Sahin/Turkey*, § 154. ; EHRM 25 februari 1982, *Campbell and Cosans/United Kingdom*, §41.

¹¹⁷ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 418-419 en 421; D. HARRIS, M. O'BOYLE, E. BATES, C. BUCKLEY, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 909 en J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 21.

¹¹⁸ Zie hierover R. VERSTEGEN, "Inschrijvingsgelden in het hoger onderwijs. Recente discussiepunten", *T.O.R.B.* 1994-95, 240 e.v.

¹¹⁹ Commissie, nr. 8844/80, beslissing van 9 december 1980, *X v. United Kingdom*, D&R, 23, 228.

¹²⁰ Commissie, nr. 6680/74, beslissing van 1é december 1974, onuitg.

¹²¹ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 419.

¹²² Commissie, nr. 9411/81, 15 juli 1982, *X, Y and Z v. Germany*, D&R, 29, 224.

¹²³ Commissie, nr. 11.533/85, beslissing van 6 maart 1987, *Ingrid Jordebo Foundation of Christian Schools and Ingrid Jordebo v. Sweden*, D&R, 51, 125.

¹²⁴ ¹²⁴ J. VANDE LANOTTE, H. YVES, *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 422.

¹²⁵ Voor een gedetailleerd overzicht, zie D. HARRIS, M. O'BOYLE, E. BATES, C. BUCKLEY, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 909-912.

en filosofische opvattingen van de ouders te respecteren.¹²⁶ Deze verplichting geldt niet alleen voor de staat maar ook voor de private onderwijsinstellingen. Het is aan de staat om actief op te treden en ervoor te zorgen dat ook de private scholen de keuzevrijheid van de ouders respecteren.¹²⁷ Ook een verdere bespreking van dit recht van de ouders is irrelevant aangezien dit werkstuk zich focust op de meerderjarige gedetineerde en zijn recht op onderwijs.

3.2.2. Het Europees Sociaal Handvest: artikel 17

De oorspronkelijke tekst van het Europees Sociaal Handvest¹²⁸ van 1991 had wat betreft onderwijs en opleiding een grote tekortkoming. Buiten het recht op vakopleiding opgenomen in artikel 10 van het Handvest bood geen enkel ander artikel bescherming inzake onderwijs. Sinds het Herzien ESH heeft het recht op onderwijs zijn plaats opgeëist in artikel 17 van het Handvest.¹²⁹ Dit artikel bevat een algemeen recht op onderwijs en is een aanvulling op de artikelen 9, 10 en 15 van het Handvest. Ingevolge artikel 17, lid 2 verbinden staten zich ertoe basisonderwijs en voortgezet onderwijs kosteloos ter beschikking te stellen voor kinderen en jeugdige personen die de nodige steun hiertoe niet (kunnen) krijgen van hun gezin. Met dit recht op onderwijs wil het Handvest zoveel als mogelijk de volledige ontwikkeling van de persoonlijkheid en de fysieke en geestelijke capaciteiten van kinderen en jeugdige personen garanderen. Staten verbinden zich ertoe ter realisatie van deze doelstelling alle passende en noodzakelijke maatregelen te nemen.

Ingevolge de bijlagen opgenomen in het Aanvullend Protocol¹³⁰ bij het Handvest is het recht op onderwijs zoals gegarandeerd in artikel 17 beperkt tot alle personen onder de leeftijd van 18 jaar. Dit is ook af te leiden uit de bewoordingen van het artikel zelf aangezien het telkens gaat om 'kinderen en jeugdige personen'. Het Handvest zou bijgevolg niet van toepassing zijn op meerderjarige personen die onderwijs willen volgen maar er niet de middelen toe hebben. Opgemerkt moet worden dat de toepassing van het Handvest moet gelezen worden

---

¹²⁶ EHRM 7 december 1976, *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen/Denmark*, §46.

¹²⁷ D. HARRIS, M. O'BOYLE, E. BATES, C. BUCKLEY, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 912-913 en J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 23-24.

¹²⁸ Het Europees Sociaal Handvest van 18 oktober 1961, B.S. 28 december 1990.

¹²⁹ A. EIDE, C. KRAUSE en A. ROSAS, *Economic, Social and Cultural Rights*, Dordrecht/Boston/Londen, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, 250.

¹³⁰ Aanvullend Protocol bij het Europees Sociaal Handvest van 5 mei 1988, BS 26 maart 1997.

rekening houdende met de nationale bepalingen van de Verdragsstaten. Indien de meerderjarigheid eerder wordt bereikt dan de leeftijd van 18 jaar volgens het toepasselijk recht in een bepaalde staat, dan is het recht op onderwijs in artikel 17 van het Handvest niet meer van toepassing. Artikel 17 van het Handvest wil dus niet zeggen dat staten de verplichting hebben om leerplicht in te voeren tot de leeftijd van 18 jaar, aldus de Bijlage bij het ESH.¹³¹

Op 17 november 2006 werd door het Secretariaat van Het Europees Comité voor Sociale Rechten (hierna kortweg ECSR genoemd) een 'Information Document' samengesteld met betrekking tot het recht op onderwijs.¹³² In dit document worden 3 elementen nader besproken.

Ten eerste wordt ingegaan op *'kosteloos basis- en voortgezet onderwijs'*¹³³. Staten moeten, volgens artikel 17, het recht op onderwijs als doelstelling voorop stellen en in zijn finaliteit ook garanderen. Dit wil zeggen dat de staten die partij zijn bij het verdrag voorzien in een onderwijssysteem dat zowel als toegankelijk als effectief wordt ervaren. Wat betreft de effectiviteit van het onderwijssysteem wordt door het ECSR gekeken naar enkele richtlijnen: het bestaan van een effectief voorziene basis- en voortgezet onderwijs, het aantal inschrijvingen met betrekking tot dat onderwijs, het aantal scholen en klassen, de verhouding van leerkracht tot leerling, ... Voor staten is het belangrijk om een overzicht te hebben van het aantal kinderen of jeugdigen die school verlaten of het einde van de leerplicht niet bereiken.¹³⁴ Voorts is het ook aangewezen om te voorzien in een toezichtsmechanisme zodat een hoog niveau van kwalitatief onderwijs kan worden verzekerd. Wat betreft de toegankelijkheid van het onderwijssysteem zijn er drie doelstellingen die staten moeten nastreven. 1) het voorzien in genoeg scholen, verspreid over heel het landgebied, 2) kosteloos onderwijs tenzij het gaat om redelijke kosten en 3)

---

¹³¹ COUNCIL OF EUROPE, *Digest of the Case law of the European Committee of Social Rights*, 1 September 2008, 119. Zie hiervoor www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Digest/DigestSept2008_en.pdf (consultatie 23 augustus 2015). In de hiernavolgende verwijzingen naar dit document, zal geen melding worden gemaakt van deze link.

¹³² COUNCIL OF EUROPE, Secretariat of the ECSR, *The right to education under the European Social Charter*, Information Document, 17 November 2006. Dit document wordt hierna vertaald en aangeduid met de term 'informatiedocument'.

¹³³ Art. 17, §2 HESH.

¹³⁴ Indien een groot aantal kinderen niet naar school gaan, moeten maatregelen worden genomen om de situatie te verbeteren.

gelijke toegang tot het onderwijs voor alle kinderen, met speciale aandacht aan kinderen van groepen in een kwetsbare positie.¹³⁵

Ten tweede wordt ingegaan op beroepskeuzevoorlichting, vakopleiding en hoger onderwijs waarvoor bescherming wordt geboden respectievelijk in de artikelen 9 en 10 van het Handvest.¹³⁶ Tot slot wordt ingegaan op onderwijs voor kinderen met een handicap zoals beschermd in artikel 15 van het Handvest.¹³⁷

Voor een verdere bespreking van dit werkstuk is het Herzien Europees Sociaal Handvest m.i. niet relevant aangezien dit werkstuk vertrekt vanuit het standpunt van de meerderjarige gedetineerde en zijn recht op onderwijs. Het HESH kan dat geval niet toegepast worden aangezien artikel 17 eerder op minderjarigen van toepassing is.

---

¹³⁵ COUNCIL OF EUROPE, Secretariat of the ECSR, *The right to education under the European Social Charter*, Information Document, 17 November 2006, 2-3. Zie ook COUNCIL OF EUROPE, *Digest of the Case law of the European Committee of Social Rights*, 1 September 2008, 120, 122-123.

¹³⁶ COUNCIL OF EUROPE, Secretariat of the ECSR, *The right to education under the European Social Charter*, Information Document, 17 November 2006, 3-7.

¹³⁷ COUNCIL OF EUROPE, Secretariat of the ECSR, *The right to education under the European Social Charter*, Information Document, 17 November 2006, 7-8.

HOOFDSTUK III – DE RECHTSPOSITIE VAN DE GEDETINEERDE

1. Begripsomschrijving en situering

Om een correct en volledig overzicht te kunnen geven van het recht op onderwijs van de gedetineerde, is het m.i. noodzakelijk het begrip ‘gedetineerde’ te omschrijven en de rechtspositie van de gedetineerde te schetsen.

De gedetineerde of de gevangene is iemand die van zijn vrijheid is beroofd en gedwongen verblijft in een penitentiaire inrichting voor het uitzitten van een al dan niet voorwaardelijke vrijheidsstraf opgelegd door de (straf)rechter. De vrijheidsberoving is door de jaren heen geëvolueerd van een bewarende maatregel naar de ultieme straf in de moderne maatschappij. De vrijheidsstraf of de gevangenisstraf zou niet enkel een bestraffend en ontradend effect hebben, doch bovendien zou het een heropvoedende en resocialiserende functie behelzen. Met het begrip ‘gedetineerden’ wordt in dit werkstuk enkel de strafrechtelijk veroordeelden geïnterpreteerd en niet andere categorieën van gedetineerden zoals geïnterneerden, voorlopig gehechten, vreemdelingen ....

Hoezeer de vrijheidsberoving primair ook dient om de gedetineerde te bestraffen, kunnen we niet ontkennen dat de gedetineerde, evenals andere burgers, over rechtsbescherming moet beschikken. De vrijheidsberoving heeft als doel de vrijheid van komen en gaan van een individu te beperken en niet meer dan dat. Ook na de vrijheidsberoving blijft de gedetineerde een drager van subjectieve rechten. De gedetineerde heeft niet alleen rechten en plichten als bewoner van de gevangenis, maar ook als burger. De rechten die de gedetineerde (al dan niet beperkt vanwege detentie) geniet als burger zijn veel ruimer, het zijn de fundamentele mensenrechten zoals sociale rechten, culturele rechten, burgerrechten, enz.

Een onderzoek naar de fundamentele rechten van de gedetineerde als mens raakt aan de interne rechtspositie, dus rechtspositie *intra muros*, van de gedetineerde. Ook binnen de gevangensmuren zou de gedetineerde zijn rechten en vrijheden, al dan niet beperkt, moeten kunnen genieten. Het is echter niet evident voor de staat om de persoon in detentie alle rechten en vrijheden toe te kennen. Daardoor wordt er bij gedetineerden vaak gewerkt

met een gunstensysteem, eerder dan rechten. Dit wil zeggen dat alles wat niet uitdrukkelijk is toegelaten, verboden is.

In België is zowel de interne als de externe rechtspositie van de gedetineerde bijzonder zwak geregeld. Een formeel wettelijke regeling is lange tijd afwezig geweest en later onoverzichtelijk verspreid over Koninklijke Besluiten, Ministeriële besluiten, Ministeriële Omzendbrieven, enz. Een duidelijke normering was ver zoek, wat vervolgens leidde tot een voorstel om alle rechten te bundelen in één wet.¹³⁸ Na een lang en moeizaam implementatieproces in het parlement, werd de wet goedgekeurd. De Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden (hierna kortweg Basiswet genoemd) zou alle rechten van de gedetineerde in een tekst bundelen en zorgen voor een betere controle en invulling van de uitvoering van de vrijheidsstraf. Helaas zal later het beseft komen dat ook hier niet alles correct en volledig uitgestippeld is.

Hierna volgt eerst een kort historisch overzicht van de Belgische regelgeving met betrekking tot de rechten van gedetineerden. Daaropvolgend is er een overzicht van de reeds bestaande rechten van de gedetineerde in België vóór de goedkeuring van de Basiswet. Aansluitend volgt een (tussentijds) besluit. Vervolgens wordt heel ingegaan op de Basiswet zelf en de mogelijke verbeteringen en toekomstige wetgeving. Onder punt 3 wordt de rechtspositie van de gedetineerde op Europees niveau behandeld en de recente ontwikkelingen nader bekeken.

2. De rechten van de gedetineerde op nationaal niveau

2.1. Historische benadering

Na de Belgische onafhankelijkheid van 1831 was er geen algemeen aanvaarde theorie over de rechtspositie van de gedetineerde. Enkel de theorie van de inherente beperkingen leek wel algemeen aanvaard te zijn. Dat ten aanzien van de rechten van de gedetineerden (juist omwille van hun specifieke situatie) inherente beperkingen mogelijk waren, kon afgelezen worden uit een circulaire uit 1894. Hierin werd door de Minister van Justitie gezegd:

---

¹³⁸ Voorstel van Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, *Parl. St.* Kamer 2000-2001, DOC 50 1365/001 (17 juli 2001), 1365/002 (erratum, 19 juli 2001) en 1365/003 (Tussentijds Verslag, 18 maart 2003).

“La peine d’emprisonnement implique, par sa nature, la suspension de toutes les facultés dont l’exercice requiert l’état de liberté”.¹³⁹

De feitelijke onbekwaamheid van de gedetineerde werd hiermee ook aanvaard. De uitoefening van de (meeste) rechten en vrijheden was de facto onmogelijk geworden of ‘opgeschort’ door de vrijheidsberoving.¹⁴⁰

Na de Tweede Wereldoorlog werd voor het eerst in 1957 door J. Dupréel het begrip ‘rechten van de gedetineerde’ geïntroduceerd in België.¹⁴¹ Jan Dupréel, de toenmalige Directeur-Generaal van het Bestuur der Strafinrichtingen en Gestichten tot Bescherming van de Maatschappij, gaf aan het begrip ‘rechten van gedetineerden’ een veranderlijke inhoud. Ten eerste zouden rechten van gedetineerden werkelijke rechten zijn, die afdwingbaar zijn voor een gerechtelijke instantie. Het kan echter ook gaan om loutere gunsten, die niet afdwingbaar zijn. De toekenning van deze gunsten zal door het bestuur worden afgewogen. Naar de toekomst toe zouden deze gunsten echter evolueren naar werkelijk afdwingbare rechten.

Na lange pleidooien en maatschappelijke aandacht aan rechten van gedetineerden werd in 1965 een Algemeen Reglement van de Strafinrichtingen (Hierna kortweg A.R. genoemd) aangenomen.¹⁴² Dit nieuwe reglement zou in theorie zorgen voor grondige veranderingen in de opvattingen omtrent strafrecht en strafbehandeling, doch in de werkelijkheid werd geen aandacht besteed aan de fundamentele rechten van gedetineerden. Het gunstensysteem bleef aan de orde.¹⁴³

Tot de tweede helft van de jaren 90 trachtte men via verschillende initiatieven de rechtspositie van gedetineerden te versterken. Zo werd in 1976 een Commissie opgericht voor de herziening van het Strafwetboek. Prof. R. LEGROS heeft in dit verband een Voorontwerp van Strafwetboek ingediend.¹⁴⁴ Dit voorstel heeft echter nooit genoeg voorstanders gehad om werkelijkheid te kunnen worden. Vervolgens werd in 1981 de Hoge

---

¹³⁹ Circulaire de Ministre de la Justice du 12 octobre 1894, *Recueil des circulaires* 1894, p. 749. Zie hierover P. CORNIL, “À propos des droits civils et politiques des détenus”, 74, *Revue pénale Suisse* 1959, (1), 3.

¹⁴⁰ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 109-110.

¹⁴¹ J. DUPRÉEL, “Une notion nouvelle: Les droits des détenus”, *R.D.P* 1957-58, 163-178.

¹⁴² K.B. 21 mei 1965, *B.S.* 25 mei 1965.

¹⁴³ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 112-115.

¹⁴⁴ Legros, R., *Voorontwerp strafwetboek*, Brussel, Uitgave van het Belgisch Staatsblad, 1985, 77-81.

Raad voor het Penitentiair Beleid opgericht met een adviserende rol in aangelegenheden die hem door de Minister van Justitie werd toevertrouwd.¹⁴⁵ Ook dit adviesorgaan had revolutionaire initiatieven die later op de lange baan werden geschoven.¹⁴⁶

Aldus kunnen we concluderen dat de rechtspositie van de gedetineerde in België al bij al zeer zwak geregeld was. Niet alleen ontbreekt de nodige maatschappelijke en juridische aandacht, ook de rechtsleer, de constitutionalisten en de penalisten vertonen geen coherente en duidelijke samenwerking op dat vlak.

Vanaf de tweede helft van de jaren 90, mede onder invloed van de Europese regelgeving, komt hier verandering in en de interne rechtspositie van de gedetineerde blijkt opnieuw reacties uit te lokken. Dit komt vooral tot uiting in de Basiswet van 12 januari 2005.

2.2. Rechtspositie van gedetineerden vóór de totstandkoming van de Basiswet

De bestaande Belgische regelgeving met betrekking tot de rechtspositie van de gedetineerde was en is nog steeds verspreid over zeer uiteenlopende rechtsbronnen die niet altijd even toegankelijk zijn.

Volledigheidshalve is het m.i. nuttig een overzicht te geven van de verschillende Belgische normen die rechten van gedetineerden regelen. Niet alle normen worden in detail besproken, aangezien dit niet de bedoeling is van dit werkstuk en geen antwoord geeft op de onderzoeksvraag in se. Hierna volgt enkel een kort overzicht van de Belgische normen die zouden raken aan de rechten van gedetineerden. Het recht op onderwijs voor de gedetineerde, in het bijzonder, komt in hoofdstuk IV aan bod.

2.2.1. Het Strafwetboek van 1867

De rechtspositie van gedetineerden wordt niet uitvoerig geregeld in het Strafwetboek¹⁴⁷, buiten de artikelen over de wettelijke onbekwaamheid, afzetting en ontzetting. Opgemerkt moet worden dat het telkens gaat om de rechtspositie van de gedetineerde die op een negatieve manier wordt omschreven. Het zijn eerder negatieve normen die bepalen wat de gedetineerde niet kan doen na de vrijheidsberoving.

---

¹⁴⁵ K.B. 23 oktober 1978, B.S. 31 oktober 1978. De installatie vond plaats op 6 november 1978. Zie hierover *Bull. Strafinr.* 1978, extra-nummer. Wat betreft adviesbevoegdheid zie artikel 1 van voormeld KB.

¹⁴⁶ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 115-121.

¹⁴⁷ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 127.

2.2.2. Het Wetboek van Strafvordering 1808

Ook het Wetboek van Strafvordering¹⁴⁸ heeft geen noemenswaardig aantal artikelen die rechten van gedetineerden uitdrukkelijk regelen. Wat betreft de rechtspositie kan verwezen worden naar de artikelen 603-614 Sv. die handelen over de controle en de inspectie van de strafinrichtingen, 619 Sv. over de uitwissing van de veroordeling, 518-520 Sv. met betrekking tot de vaststelling van de identiteit van ontvluchte personen, enz.

2.2.3. De Belgische Grondwet

Ook de Belgische Grondwet bevat geen expliciete artikelen specifiek met betrekking tot de gedetineerde. Titel II van de Grondwet regelt rechten die voor alle Belgen gelden, doch er is niets bijzonders vermeld over de gedetineerden. Enkel artikel 110 GW lijkt m.i. van belang voor de gedetineerden: het genaderecht van de Koning.

2.2.4. Penitentiaire reglementen

Tot hiertoe waren aangehaalde teksten nogal vaag of onvolledig aangezien de rechten van gedetineerden niet met zoveel woorden worden gewaarborgd. Het Algemeen Reglement van de Strafinrichtingen (hierna A.R.) zou voor een groot deel dit tekort oplossen door zich voornamelijk te richten op het strafrecht, strafinrichting en strafbehandeling.¹⁴⁹ Het A.R. werd ingevoerd door het K.B. van 21 mei 1965 en was een soort kaderreglement dat zich enkel richtte op het vaststellen van de algemene krachtlijnen (regime, inspectie en organisatie). De eerder technische kwesties met betrekking tot de interne organisatie van de strafinrichtingen wordt vervolgens geregeld door de Algemene Instructie voor de Strafinrichtingen (Hierna A.I.).¹⁵⁰ De A.I. werd ingevoerd bij M.B. van 12 juli 1971 en heeft evenals het A.R. vage en open normen waarvan de invulling dient te gebeuren door de lokale penitentiaire directies die aldus over een ruime beslissingsbevoegdheid beschikken.¹⁵¹

2.2.5. De ministeriële omzendbrieven of circulaires

---

¹⁴⁸ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 137-139.

¹⁴⁹ K.B. 21 mei 1965 inzake het Algemeen Reglement van de Strafinrichtingen, *B.S.* 25 mei 1965.

¹⁵⁰ M.B. 12 juli 1971 houdende de Algemene Instructie voor Strafinrichtingen, *B.S.*; Dit M.B. werd nooit in het Staatsblad gepubliceerd. Het werd in het kader van de nieuwe wetten betreffende de voorwaardelijke invrijheidsstelling gewijzigd bij Ministerieel Besluit van 10 februari 1999; M.B. 10 februari 1999, *B.S.* 27 februari 1999.

¹⁵¹ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 145-158.

Een ministeriële omzendbrief of een circulaire is een tekst met praktische richtlijnen die door de Minister van Justitie naar de penitentiaire directies wordt gestuurd in verband met de toepassing van het Algemeen Reglement en de Algemene Instructie. Er bestaan tal van ministeriële omzendbrieven over de rechtspositie van de gedetineerde. De toegankelijkheid van deze circularies zijn echter ver zoek en dit omwille van verschillende redenen. Ten eerste worden ministeriële omzendbrieven niet in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd¹⁵², vervolgens bestaat er geen systematische compilatie wat leidt tot een ongeordend geheel en ze kunnen steeds eenzijdig door de Minister van Justitie gewijzigd worden. Bovendien is het juridisch statuut van deze omzendbrieven niet altijd even duidelijk. De circularies zijn vaak rechtstreeks bindend ten aanzien van (in casu) de penitentiaire ambtenaar, doch particulieren en in het bijzonder gedetineerden kunnen hieraan geen rechten ontleen. Ze zijn aldus als ‘pseudowetgeving’ te kwalificeren.^{153 154}

2.2.6. Het huishoudelijk reglement

Elke strafinrichting heeft voorts zijn huishoudelijk of intern reglement waarin de belangrijkste bepalingen van het A.R., de A.I. en de ministeriële omzendbrieven worden samengevat. Elke gedetineerde krijgt deze in de vorm van een informatiebrochure met daarin bovendien de nodige informatie met betrekking tot het dagelijks leven binnen de gevangenis. Gezien de enorme diversiteit van deze regels (elke gevangenisdirecteur voert een ander beleid), worden zij verder buiten beschouwing gelaten.¹⁵⁵

2.3. Besluit: ondermaatse rechtspositie

De verspreide juridische regelingen die hierboven werden aangehaald, zijn bovendien zodanig vaag geformuleerd dat men deze eerder als instructienormen kan reclasseren en

---

¹⁵² Tot 1984 werden de omzendbrieven systematisch gepubliceerd in het Bulletin der Strafinrichtingen (*Bull. Best. Strafinr.*). Nu zijn ze op te vragen bij het Directoraat-generaal Uitvoering van Straffen en Maatregelen van de Federale Overheidsdienst Justitie of te consulteren op de website van de Federale Overheidsdienst Justitie: www.just.fgov.be, onder de rubriek Rechtsbronnen/Omzendbrieven.

¹⁵³ Pseudowetgeving duidt in dit werkstuk op een verzameling van niet-wettelijke beleidsregels aangezien de gedetineerden zich niet rechtstreeks erop kunnen beroepen. Zie over dit begrip F. DEBAEDTS, *Pseudo-wetgeving*, Preadvies Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1966, 34 p.

¹⁵⁴ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 158-161 en Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 6.

¹⁵⁵ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 171.

niet als ‘werkelijke rechten’, zoals J. DUPRÉEL zou zeggen¹⁵⁶. Werkelijke rechten zouden de gedetineerde de mogelijkheid geven om subjectieve rechten te ontlenen aan de verschillende reglementen, wetteksten, omzendbrieven, enz. Deze mogelijkheid is echter klein tot bijna nihil.

Neem bij voorbeeld het Algemeen Reglement van 1965. Buiten enkele bepalingen zoals het recht op briefwisseling met bepaalde overheden (art. 4, §1 A.R.), het recht op telefoongebruik (art. 35bis A.R.), de vrije keuze van godsdienst (art. 40 A.R.) en dergelijke meer, kent het A.R. geen in rechte afdwingbare subjectieve rechten toe aan de gedetineerde. Het gaat hier eerder om een gunstensysteem.¹⁵⁷ De gedetineerde heeft ‘de mogelijkheid’ tot ontspanning, arbeid, enz. De toekenning van deze rechten is dus sterk afhankelijk van de soevereine beslissing vanwege de gevangenisdirecteur. Bovendien beschikt de gedetineerde niet over een beklagrecht of andere vorm van aanspraak tegenover de penitentiaire administratie. Zonder vorderingsrecht kan men niet spreken van een werkelijk recht, maar eerder van een gunst.¹⁵⁸

In dit verband verscheen op 26 november 2004 in De Standaard een krantenkop die luidde als volgt: “Gevangenen weten niet wat ze mogen en wat niet. Het dagelijks leven is een kluwen van regels en reglementen die in elke gevangenis anders zijn. Dat zegt de orde van Vlaamse Balies die meer duidelijkheid eist en een wettelijk kader waarin de rechten en plichten worden vastgelegd”.¹⁵⁹

Om een einde te maken aan de fundamentele rechtsonzekerheid en rechteloosheid waaraan de gedetineerde overgeleverd was, had België aldus dringend behoefte aan een nieuwe detentiewet met werkelijk afdwingbare rechten. De Basiswet van 12 januari 2005 zou (weliswaar gedeeltelijk) aan deze behoefte tegemoet komen.

2.4. De Basiswet van 12 januari 2005

---

¹⁵⁶ Zie hiervoor supra 2.1.

¹⁵⁷ G. HOUCHON, “Van gunsten naar rechten”, in *Rechtspositie en beklagrecht van gedetineerden*, Belgische Vereniging voor Criminologie, Brugge, Die Keure, 1997, 125-139.

¹⁵⁸ Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 7 en 9 en F. GOOSSENS, “Een wettelijk kader voor de interne rechtspositie van de gedetineerden”, *T. v. Wetg., omnilegie*, 2005, afl. 5, 134.

¹⁵⁹ I. Ghijs, *De Standaard*, Brussel, 26 november 2004.

Het Belgisch penitentiair recht was, wat betreft de rechtspositie van de gedetineerde bij vrijheidsbeneming, duidelijk tekortschoten. De ondermaatse rechtspositie van de gedetineerde en de hiermee samenhangende legaliteitscrisis¹⁶⁰ in België riepen op tot dringende maatregelen. In dit verband gaf de toenmalige Minister van Justitie, Stefaan De Clerck, op 19 juni 1996, in zijn Oriëntatienota “Strafbeleid en Gevangenisbeleid”¹⁶¹, opdracht tot een voorontwerp van beginselenwet gevangeniswezen. De opvolging van het project werd toevertrouwd aan een begeleidingscomité dat door de Minister werd samengesteld terwijl de opdracht zelf werd gegeven aan professor Lieven Dupont.¹⁶² Na een korte periode van ongeveer één jaar had professor Dupont zijn opdracht afgerond en werd een voorontwerp ingediend bij de Minister.¹⁶³

Het eindverslag van de van de Commissie werd in 2000 tot een wetsvoorstel omgewerkt en dusdanig ingediend in het Parlement.¹⁶⁴ De democratische wetgever werd hiermee uitgenodigd om de verantwoordelijkheid op zich te nemen en een standpunt te nemen ten aanzien van de gebrekkige rechtspositie van gedetineerden. Wegens het einde van de zittingsperiode werden de besprekingen echter beëindigd en vervolgens beslist om de grondprincipes van het voorstel van de basiswet te formuleren in een resolutie. Dit zou ertoe leiden dat met de instemming van de Kamer het eindverslag prioritair kon worden

---

¹⁶⁰ Volgens het aan de rechtstaat eigen legaliteitsbeginsel en het daarmee intrinsiek verbonden stelsel van hiërarchie van de rechtsnormen zou de regelgeving, betreffende de invulling van de vrijheidsstraffen, moeten uitgaan van de wetgevende macht. In de toenmalige Belgische praktijk werd de inhoud en draagwijdte van de vrijheidsstraf echter volledig geregeld door de penitentiaire ambtenaren en/of de uitvoerende macht. De wetgever had zich beperkt tot het bepalen van de aard en duur van de vrijheidsstraf. Zie hierover o.m. L. BELYM, Rapport voortgebracht op het derde Internationale Congres voor Strafrecht te Palermo, 3-8 april 1933, in: *Troisième Congrès Internationale de droit pénal, Rapports préparatoires*, Roma, Instituto poligrafico della stato, Libreria, 1933, 159-162; Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 4 en L. DUPONT(ed.), *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 116.

¹⁶¹ *Oriëntatienota “Strafbeleid en Gevangenisbeleid”*, Brussel, Ministerie van Justitie, 1996, 44-46.

¹⁶² Bovendien werd bij Koninklijk Besluit van 25 november 1997 een Commissie “Basiswet gevangeniswezen” opgericht met andere opdrachten die een studie binnen dit werkstuk te buiten gaan. Zie hiervoor K.B. van 25 november 1997 houdende oprichting van een Commissie “Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, B.S. 9 januari 1998. De samenstelling van deze commissie werd geregeld bij M.B. van 26 november 1997, B.S. 7 januari 1997.

¹⁶³ Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 10-11 en L. DUPONT(ed.), *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 109.

¹⁶⁴ Voorstel van Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, *Parl. St. Kamer 2000-2001*, DOC 50 1365/001 (17 juli 2001), 1365/002 (erratum, 19 juli 2001) en 1365/003 (Tussentijds Verslag, 18 maart 2003).

Het eindverslag werd door de verslaggevers de Heren Tony van Parys en Vincent Decroly omgewerkt tot een wetsvoorstel.

besproken en op korte termijn een regeling tot stand kon komen. De resolutie werd in plenaire vergadering van de Kamer aangenomen op 20 maart 2003.¹⁶⁵ Op 29 september 2003 werd een identiek wetsvoorstel ingediend zodat de basiswet zou kunnen herleven na de parlementsontbinding.¹⁶⁶ Het parlementair debat resulteerde uiteindelijk in een Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 1 februari 2005.¹⁶⁷

Deze wet zou niet alleen tegemoetkomen aan de wensen van de gedetineerde zelf maar zou bovendien ten goede komen van de samenleving. Vele onderzoeken hebben aangetoond dat gedetineerden hun autonomie, verantwoordelijk en identiteit verliezen in gevolge van vrijheidsberoving. De grote afhankelijkheid van de penitentiaire inrichting en de daarmee samenhangende discretionaire bevoegdheid kan in sommige gevallen zelf leiden tot misbruiken die eindigen in foltering en mishandeling van de gedetineerden. Degelijke en coherente wetgeving zou hieraan tegemoet komen. Niet alleen zal de gedetineerde zich in meer humane en veilige omstandigheden bevinden, bovendien wordt op die manier de schade van detentie minimaal gehouden en is hij geen 'groter' gevaar voor de samenleving. Aldus doelde de Basiswet niet alleen op 'werkelijke rechten' voor de gedetineerde als burger, maar trachtte deze de gedetineerde ook te reclasseren in de maatschappij. Dit kon enkel gebeuren door het (toenmalig zeer ondermaatse) gevangenisregime te 'normaliseren'. Men moest eraan herinnerd worden dat de vrijheidsberoving enkel een beperking inhield

---

¹⁶⁵ Voorstel van Resolutie betreffende het eindverslag van de Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' en het voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. *Parl. St.* Kamer 2002-2003, DOC 50 2317/001 (Voorstel, 19 februari 2003) en 2317/002 (Verslag, 13 maart 2003).

¹⁶⁶ Voorstel van Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, *Parl. St.* Kamer K.Z. 2003 (29 september 2003), Doc. 51 nr. 0231/001.

Aangezien enkele bepalingen geactualiseerd moesten, werd op 1 april 2004 amendement 1 ingediend. Dit amendement 1 zal uiteindelijk als basis dienen voor de parlementaire discussie. Zie hiervoor DOC. 51 0231/002 en L. DUPONT, 'De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: krachtlijnen en basisbeginselen' in X. (ed.), *Recht in beweging. 12^e V.R.G.G.-alumnidag 2005*, Brugge, die Keure, 2005, 135-149.

¹⁶⁷ Zie o.m.: Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 12-13; L. DUPONT(ed.), *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 113-114 en L. LEMAN, *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 11-13.

van de vrijheid van komen en gaan en niet van alle andere burgerlijke, politieke, sociale, economische of culturele rechten.¹⁶⁸

Aangezien de Basiswet een historische verandering brengt in de levensomstandigheden tijdens detentie en het budget van het gevangeniswezen, is het niet meer dan normaal dat de uitvoering van alle artikelen niet meteen gerealiseerd kan worden. Derhalve werd in artikel 180 van de Basiswet bepaald dat de Koning de datum bepaalt waarop de wet of afzonderlijke bepalingen ervan in werking zullen treden.¹⁶⁹ Maar veel uitvoeringsbesluiten zijn er tot op heden niet terug te vinden. In theorie is de Basiswet een juridische overwinning, doch in de praktijk blijft de uitvoering ervan sterk afhankelijk van de politieke interesse om de regels hard te maken. Vervolgens wordt de uitvoering bemoeilijkt aangezien voor de invulling van deze rechten er niet de nodige infrastructurele, personele en financiële middelen zijn. Daarenboven wordt het probleem van de overbevolkte gevangenissen aangehaald als reden tot uitstel van die uitvoering.¹⁷⁰ Zonder uitvoeringsbesluiten hebben de gedetineerden dan ook geen mogelijkheid om hun rechten af te dwingen, aldus spreken we met betrekking tot bepaalde artikelen opnieuw over 'quasi-wetgeving'.

De (materiële) levensvoorwaarden en de concrete rechten opgenomen in deze wet zullen in dit bestek niet in extenso worden besproken. In Hoofdstuk IV zal de Basiswet opnieuw aan bod komen betreffende één concreet recht van de gedetineerde: het recht op onderwijs.

2.5. Ontwikkelingen na de totstandkoming van de Basiswet en toekomstige initiatieven

Sinds de totstandkoming van de Basiswet in 2005 kende het implementatieproces een traag en selectief verloop. Anno 2010 waren minder dan een kwart van de artikelen in werking getreden en er werden enkele wijzigingen gebracht aan de tekst van de Basiswet.¹⁷¹ De belangrijkste vernieuwingen van de wet waren nog steeds dode letter. Het was opmerkelijk

---

¹⁶⁸ L. LEMAN, *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 9.

¹⁶⁹ Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 13.

¹⁷⁰ L. LEMAN, *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 15.

¹⁷¹ De wijzigingen werden doorgevoerd door wetten houdende diverse bepalingen. Wet van 23 december 2005 houdende diverse bepalingen (1), B.S. 30 december 2005 (ed.2), hoofdstuk IV, art. 8-35; Wet van 20 juli 2006 houdende diverse bepalingen (1), B.S. 28 juli 2006 (ed.2), hoofdstuk X, art. 31-36 en Wet van 2 maart 2010 tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, B.S. 26 april 2010.

dat de individuele belangen van de gedetineerde moesten wijken voor de belangen van de instelling.¹⁷² De interne rechtspositie van de gedetineerde bleef een hekelpunt, doch het probleem van de overbevolkte gevangenissen was belangrijker. Over de jaren heen werd steeds meer plaats gemaakt voor een expansionistisch beleid. Men moest eerst het probleem van de overbevolking behelpen en pas daarna kon men kwaliteitseisen stellen aan het detentieregime. Dit bleek des te meer uit een beleidsnota van Minister VANDEURZEN van 7 april 2008: *'Sommige wetten die betrekking hebben op de strafuitvoering kunnen niet in werking treden als niet eerst de randvoorwaarden, zoals bijvoorbeeld capaciteitsuitbreiding, vervuld zijn'*.^{173 174}

Anno 2011 lieten zes Koninklijke Besluiten de Basiswet gedeeltelijk in werking treden.¹⁷⁵ De artikelen die de meest kwalitatieve stap voorwaarts zouden betekenen waren echter achterwege gelaten. Enkel de bepalingen die slechts een codificatie zouden inhouden van de bestaande minimumregels, waaraan België zich internationaalrechtelijk diende te houden, werden geïmplementeerd. De implementatie van de artikelen die rechtsreeks de rechtspositie van de gedetineerde zouden raken (zoals bijvoorbeeld het recht op arbeid, overleg, eigen kledij, ...), werd uitgesteld en aandacht ging vooral naar de belangen van de instelling zelf (bijvoorbeeld regels in verband met tuchtregime).¹⁷⁶

Vervolgens werd in 2013 een vierde ingreep doorgevoerd in de geschiedenis van de Basiswet.¹⁷⁷ De belangrijkste wijziging trof het recht op arbeid in de gevangenis.¹⁷⁸

Recentelijk, op 7 januari 2015, werd door de heer PHILIPPE GOFFIN aan de Minister van Justitie een vraag gesteld over de herziening van de basiswet betreffende het gevangeniswezen en

---

¹⁷² T. DAEMS, "Toeters noch bellen: 5 jaar basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *Fatik*, 2010, afl. 125, 25

¹⁷³ Algemene beleidsnota van de Minister van Justitie, *Parl. St. Kamer* 2007-08, nr. 0995/003, 4.

¹⁷⁴ Voor meer over het 'Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016.' zie L. LEMAN, *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 15 – 18.

¹⁷⁵ T. DAEMS, 'Stand van zaken basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *T. Strafr.* 2011/5, 338-339.

¹⁷⁶ T. DAEMS, 'Stand van zaken basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *T. Strafr.* 2011/5, 345.

¹⁷⁷ Wet van 1 juli 2013 tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, *B.S.* 6 september 2013.

¹⁷⁸ T. DAEMS, "De geest is uit de fles: wijzigingen titels V, VI en VII van de basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *Panopticon*, 2013, 34 (6), 514.

de rechtspositie van de gedetineerden. De, m.i. zeer terecht gestelde, vraag luidde als volgt: *“(...) Toch is een aantal artikelen nog steeds niet in werking getreden, onder meer wegens problemen met het gevangenisbeleid. (...) Binnen welke termijn zal de wet volledig van kracht kunnen worden?”*. Zoals verwacht werd hierop door de Minister KOEN GEENS een redelijk vaag antwoord gegeven. *‘De Basiswet zal geëvalueerd worden en geleidelijk aan in werking treden volgens een nader te bepalen tijdsplan’*, Aldus Minister K. GEENS.¹⁷⁹

Aldus kunnen we besluiten dat de volledige implementatie van de Basiswet gevangeniswezen naar de toekomst toe een aandachtspunt blijft. Hoewel het feit dat de gedetineerde niet alle opgesomde rechten kan afdwingen een pijnpunt is, kan men niet ontkennen dat er een positieve evolutie is met betrekking tot de strafuitvoering.

3. De rechten van de gedetineerde op Europees niveau

Wat betreft de Europese rechtsbescherming toepasselijk in situaties van vrijheidsbeneming, zal in dit deel van het werkstuk enkel worden ingegaan op 3 Europese instanties, nl. het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna kortweg EHRM genoemd)¹⁸⁰, het Europees Comité ter Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (Hierna kortweg CPT genoemd)¹⁸¹ en het Ministercomité van de Raad van Europa^{182, 183}.

Bijkomend zal een vrij summier overzicht worden gegeven van normen die betrekking hebben op de rechten en vrijheden van de gedetineerden. Opgemerkt moet worden dat het opnieuw gaat om een algemeen overzicht van de rechtspositie van de gedetineerde. Wat betreft het recht op onderwijs in het bijzonder, is er een uiteenzetting in hoofdstuk IV.

3.1. Het EHRM en zijn jurisprudentie ten aanzien van gedetineerden

---

¹⁷⁹ Parlementaire vraag met betrekking tot de volledige inwerkingtreding van de Basiswet gevangeniswezen, *Vr. en Antw. Kamer 2014-2015*, 7 januari 2015, p 14 (Vr. nr. 11 P. GOFFIN).

¹⁸⁰ Het EHRM inzake de toepassing van het EVRM (Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens).

¹⁸¹ Het CPT inzake de toepassing van de CPT Standards.

¹⁸² Het Ministercomité inzake de toepassing van hun aanbevelingen.

¹⁸³ De m.i. correcte indeling van G. SMAERS zal grotendeels als richtsnoer dienen. Zie hiervoor E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 3 e.v.

Het belangrijkste verdrag met betrekking tot mensenrechten is het EVRM die in de schoot van de Raad van Europa is tot stand gekomen.¹⁸⁴ Dit Verdrag van 1950 was in oorsprong geschreven voor de Europese burgers, maar zonder rekening te houden met een eventuele detentiesituatie. Dit blijkt des te meer doordat het EVRM geen specifieke rechten inzake vrijheidsbeneming bevat.¹⁸⁵ De gedachte dat de gedetineerde na de vrijheidsberoving alsnog zijn fundamentele rechten moet kunnen genieten, was niet altijd vanzelfsprekend. Vele klachten ingediend in Straatsburg¹⁸⁶ waren afkomstig van gedetineerden, maar werden vaak onontvankelijk verklaard omwille van *de theorie van de inherente beperkingen*.¹⁸⁷ Volgens deze theorie zouden beperkingen ten aanzien van de rechten van de gedetineerde een wezenskenmerk zijn, maar enkel in die gevallen dat er een rechtmatige vrijheidsberoving was. Met andere woorden: na een rechtmatige vrijheidsberoving kon de gedetineerde onderworpen worden aan ruimere beperkingen die op zich geen bijzondere rechtvaardiging nodig hadden. De gedetineerde kon zich aldus niet meer volwaardig beroepen op het EVRM.¹⁸⁸

De Europese Commissie heeft deze theorie in stand gehouden tot 1975. Anno 1975 werd deze theorie echter verworpen door het EHRM in zijn mijlpaalarrest *Golder t. het Verenigd Koninkrijk*.^{189,190} Voortaan zouden alle beperkingen op de grondrechten van gedetineerden concreet getoetst worden aan de door het EVRM opgelegde beperkingsvoorwaarden. Deze nieuwe houding ten opzichte van de fundamentele rechten van gedetineerden wordt door

---

¹⁸⁴ Goedgekeurd in België bij wet van 13 mei 1955, *B.S.* 19 augustus 1955, erratum *B.S.* 29 juni 1961.

¹⁸⁵ Buiten artikel 5 (Legaliteit van de vrijheidsberoving), artikel 4 (arbeid tijdens detentie) en artikel 2 (levensberoving na noodzakelijk geweldgebruik of rechtmatige arrestatie) van het EVRM.

¹⁸⁶ Bij de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (hierna de Europese Commissie).

¹⁸⁷ G. SMAERS, "De toepassing van het EVRM op de strafuitvoeringsfase", *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 1991, nr. 1, 31.

¹⁸⁸ E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 3 – 4.

¹⁸⁹ Hoewel de theorie van de inherente beperkingen vooreerst werd verworpen in het *Landlopersarrest* van 1971, heeft het geen radicale omwenteling gekend. Deze kwam er pas met het *Golderarrest* omdat het Hof hierin expliciet de toepassing van de theorie van de inherente beperkingen heeft afgewezen. Zie hiervoor [EHRM 21 februari 1975, Golder/VK \(nr. 4451/70\), § 44](#).

¹⁹⁰ G. SMAERS, "De toepassing van het EVRM op de strafuitvoeringsfase", *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 1991, nr. 1, 35-36.

G. SMAERS *de leer van de gelegitimeerde beperkingen* genoemd.¹⁹¹ De omwenteling heeft echter niet geleid tot meer klachten van gedetineerden.¹⁹²

Na het *Golderarrest* van 1975 kon men in de detentiejurisprudentie van het Hof een tweedeling zien met betrekking tot de interpretatie van de bepalingen van het EVRM. Beperkingen die betrekking zouden hebben op de verdragsbepalingen met expliciete beperkingsclausules, zoals bijvoorbeeld artikel 8 EVRM, moeten aan deze clausules worden getoetst. Met betrekking tot deze artikelen kunnen geen inherente beperkingen worden aanvaard. Bij de toepassing van deze rechten beschikken staten wel over een zekere appreciatiemarge. Bijgevolg wordt een ruime interpretatie van beperkingen gehanteerd. Dit wil echter niet zeggen dat het Hof de aangeklaagde beperkingen niet kan of moet controleren op de naleving van de verdragsartikelen. Hiertegenover staan de beperkingen die betrekking zouden hebben op de absolute rechten. Belangrijkste voorbeeld hiervan is artikel 3 van het EVRM, nl. het verbod van foltering of onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing. Deze rechten kunnen niet zomaar beperkt worden door de staat¹⁹³, noch beschikt het over enige appreciatiemarge. Het Hof gaf aan de beperkingen met betrekking tot deze rechten een strikte interpretatie.^{194 195}

Men kan dus stellen dat het Hof in de toepassing van het EVRM dezelfde maatstaven hanteert voor gedetineerden als voor vrije burgers.¹⁹⁶ De evolutieve interpretatie van de verdragsbepalingen heeft m.i. geleid tot een zeer ruime bescherming voor gedetineerden. Het EVRM is namelijk een zeer belangrijk instrument wat betreft de bescherming van de

---

¹⁹¹ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 20 – 23.

¹⁹² G. SMAERS, “Een stille revolutie in Straatsburg: De rechtsbescherming van gedetineerden door het EVRM”, *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 7.

¹⁹³ R. PELLOUX, “Les limitations prévues pour protéger l’intérêt commun offrent-elles une échappatoire aux liés par les Conventions et Pactes relatifs aux droits de l’homme”, in *Les clauses échappatoires en matière d’instruments internationaux relatifs de l’homme*, Brussel, Bruylant, 1982, (43), 56.

¹⁹⁴ G. SMAERS, “De toepassing van het EVRM op de strafuitvoeringsfase”, *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 1991, nr. 1, 37 en E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 4.

¹⁹⁵ Voor een overzicht van de rechtspraak van het EHRM met betrekking tot de fundamentele rechten en vrijheden opgenomen in het EVRM, zie o.m.: G. SMAERS, “De toepassing van het EVRM op de strafuitvoeringsfase”, *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 1991, nr. 1, 38-41 en F. TULKENS, “Droits de l’homme et prison. Jurisprudence de la nouvelle Cour européenne des droits de l’homme”, in *L’institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus*, O. DE SCHUTTER en D. KAMINSKI (eds.), Bruylant, L.G.D.J., 2002, 249-285.

¹⁹⁶ L. LEMAN, *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 20.

rechten van de mens aangezien dit verdrag (algemeen aangenomen) directe werking heeft. Het is daarom ook belangrijk dat iedereen, ook de gedetineerde, zich hierop kan beroepen.

3.2. De CPT 'standards'

Het CPT werd in 1987 opgericht door het Europees Verdrag ter Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing¹⁹⁷, een verdrag van de Raad van Europa. Het CPT comité is belast met het houden van toezicht op de behandeling van gedetineerden om hen te beschermen tegen foltering en onmenselijke behandeling.¹⁹⁸ De benaming van dit Comité werd m.i. ongelukkig gekozen aangezien het CPT zich niet alleen bezighoudt met foltering en fysieke mishandeling, maar bovendien ligt de focus op het preventief toezicht houden op de materiële detentievoorwaarden.¹⁹⁹

De bescherming die door het CPT wordt geboden is anders dan deze aangeboden door het EHRM. Het CPT heeft ten eerste een preventieve werkwijze. Dit wil zeggen dat controle en toezicht vooraf plaatsvindt via bezoeken aan de staten. De eerste bezoeken dateren reeds van 1990. Via deze bezoeken tracht het CPT risicosituaties te detecteren die een mogelijke schending van het Europees Folterverdrag inhouden. In geval van onmenselijke detentievoorwaarden doet het CPT aanbevelingen in een poging hier verandering in te brengen.²⁰⁰ Hiermee raken we aan een tweede verschilpunt met het EHRM, nl. de jurisdictionele functie. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens neemt bindende beslissingen en kan een staat 'veroordelen' wegens schending van mensenrechten. In tegenstelling tot het EHRM kan de CPT aanbevelingen doen aan de staten en ervan uitgaan dat ze van goede wil zijn en de situatie zullen verbeteren. De aanbevelingen hebben geen bindende waarde.²⁰¹

---

¹⁹⁷ Het Europees Verdrag van ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 26 november 1987, goedgekeurd door de wet van 13 mei 1955, BS 19 augustus 1955. Dit verdrag werd in 1991 door België geratificeerd. Dit verdrag wordt hierna het Europees Folterverdrag genoemd.

¹⁹⁸ E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 11-12.

¹⁹⁹ Zie hierover M.D. EVANS and R. MORGAN, *Preventing torture. A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment*, Oxford, Clarendon Press, 1998, 475 p.

²⁰⁰ J. VERBOVEN, *De formele rechtspositie van gedetineerden, bekeken vanuit een grondrechtelijk oogpunt*, onuit., Masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008-2009, 24-25.

²⁰¹ E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 12.

De afgelegde bezoeken worden door het CPT beoordeeld en de vaststellingen worden uitgebracht in de vorm van een verslag, een landenrapport. Deze rapporten bevatten ook de aanbevelingen met betrekking tot een eventuele risicosituatie.²⁰² Voorts worden door het CPT jaarlijks algemene jaarrapporten uitgebracht en gepubliceerd. In deze jaarrapporten zijn de eigen standaarden en maatstaven van het CPT opgenomen. Deze standaarden worden de 'CPT standards'²⁰³ genoemd en vormen een soort handboek van hedendaagse penitentiaire normen inzake behandeling van gedetineerden.

Wat betreft de interactie tussen het EHRM en het CPT is een positieve evolutie merkbaar. Het CPT acht zich, omwille van zijn niet-jurisdictionele functie, in eerste instantie niet gebonden door de interpretatie van het EHRM. Het Hof geeft immers een uiterst strikte interpretatie aan artikel 3 EVRM. Dit leidt tot uiteenlopende vaststellingen op Europees niveau. Een welbepaalde detentiesituatie kan volgens het EHRM niet als onmenselijk of vernederend worden gekwalificeerd, terwijl het CPT een schending van artikel 3 vaststelt.²⁰⁴ Recentelijk heeft het EHRM echter besloten om aan de CPT-bevindingen een definitieve plaats te geven. Sinds de zaak *Dougoz t. Griekenland*²⁰⁵ uit 2001 verwijst het Hof in zijn arresten betreffende detentiesituaties en rechten van gedetineerden tegenwoordig vaak naar bevindingen van het CPT²⁰⁶. Deze evolutie is positief in die zin dat het CPT invloed kan uitoefenen op het rechtspraak van het EHRM. Dus onrechtstreeks oefent het CPT invloed uit op de rechtspraak van de nationale rechtbanken. Niet alleen wordt het beschermingsniveau

---

²⁰² Voor meer informatie over de landenrapporten, zie S. SNACKEN, "Rechten gedetineerden en het CPT", in *Rechtspositie en beklagrecht gedetineerden*, 107-108 en R. MORGAN en M. D. EVANS, *Protecting prisoners*, 3-29.

²⁰³ D. VAN ZYL SMIT EN S. SNACKEN, *European Prison Law and Policy*, 13-18.

²⁰⁴ Voor een vergelijking tussen beide systemen, zie M.D. EVANS, "Getting to grips with torture", 51 *International and Comparative Law Quarterly* 2002, 365-383.

²⁰⁵ EHRM, *Dougoz t. Griekenland*, 6 maart 2001.

²⁰⁶ Voorbeelden hiervan zijn o.m.: EHRM, *Yordanov t. Bulgarije*, 10 augustus 2006; EHRM, *Khoudoïorov t. Rusland*, 8 november 2005; EHRM, *Fedotov t. Rusland*, 25 oktober 2005; EHRM, *Staykov t. Bulgarije*, 12 oktober 2006; EHRM, *Iochev t. Bulgarije*, 2 februari 2006; EHRM, *Dvoynikh t. Oekraïne*, 12 oktober 2006; EHRM, *Kaya t. Griekenland*, 28 juli 2006; EHRM, *A.B. t. Nederland*, 29 mei 2002; EHRM, *Kalashnikov t. Rusland*, 15 juli 2002; EHRM, *Poltoratskiy t. Oekraïne*, 29 april 2003; EHRM, *Lorsé and others t. Nederland*, 4 mei 2003; EHRM, *Ilascu t. Moldavië en Rusland*, 8 juli 2004; EHRM, *Ostrovar t. Moldavië*, 15 februari 2006; EHRM, *Ramirez Sanchez*, 4 juli 2006; EHRM, *Yakovenko t. Oekraïne*, 25 januari 2008 en EHRM, *Rodic e.a t. Bosnië Herzegovina*, 1 december 2008.

van artikel 3 EVRM opgetild, ook de CPT-standaarden leiden onrechtstreeks tot afdwingbare rechten.²⁰⁷

Opgemerkt moet worden dat het CPT door de jaren heen een zo goed als coherent geheel van maatstaven heeft ontwikkeld die de menswaardige behandeling van gedetineerden bijzondere aandacht geven en waarmee rekening moet worden gehouden.²⁰⁸ Bij de beoordeling van detentieomstandigheden neemt het CPT telkens de kwaliteit van het leven ('quality of life') van de gedetineerde als uitgangspunt.

3.3. Aanbevelingen van het Ministercomité van de Raad van Europa

De resoluties en aanbevelingen van het Ministercomité van de Raad van Europa vormen een derde bron van Europese normen inzake detentie. Deze Europese normen hebben geen bindend karakter en wordt dus aangemerkt als 'soft law rules'. Toch zullen deze normen nageleefd worden aangezien ze het resultaat zijn van een politieke consensus over het behandelde onderwerp. Inhoudelijk zijn de aanbevelingen vaak gebaseerd op de op dat moment geldende penologische inzichten.²⁰⁹ De aanbevelingen van het Ministercomité gaan over de meest uiteenlopende thema's van inzake detentie.²¹⁰ Speciale aandacht moet uitgaan naar de belangrijkste en meest omvangrijke aanbeveling uit 1987, nl. de Europese Gevangenisregels of de European Prison Rules²¹¹. De nieuwe Europese Gevangenisregels werden aangenomen op 11 januari 2006.²¹²

HOOFDSTUK IV – DE GEDETINEERDE EN HET RECHT OP ONDERWIJS

---

²⁰⁷ J. VERBOVEN, *De formele rechtspositie van gedetineerden, bekeken vanuit een grondrechtelijk oogpunt*, onuit., Masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008-2009, 26-27 en E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 13-14.

²⁰⁸ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2nd general report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991, Strasbourg, Council of Europe, CPT/Inf (92) 3, 13 April 1992 en European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment of Punishment, 11nd general report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 2000, Strasbourg, Council of Europe, CPT/Inf (2001) 16, 3 September 2001.

²⁰⁹ E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 14.

²¹⁰ De allereerste aanbeveling dateert van 1962, die handelde over *Electoral, civil and social rights of prisoners*. Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution (62) 2, 1 February 1962, Electoral, civil and social rights of prisoners.

²¹¹ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No.R(87) 3, 12 February 1987 European Prison Rules.

²¹² Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (2006) 2, 11 January 2006, European Prison Rules.

1. Relevantie van detentieonderwijs

De sociale re-integratie van gedetineerden blijft een steeds terugkerende thema binnen de moderne samenleving. Zonder voorbereiding op de re-integratie raakt de gedetineerde na zijn detentietijd de weg kwijt en is de kans groot dat hij zal recidiveren. Men kan pas spreken van een succesvolle re-integratie indien de gedetineerde mee kan functioneren in de maatschappij, een bijdrage kan leveren aan de maatschappij en indien het verlangen naar de oude criminele leefwereld in de kiem wordt gesmoord. Onderwijs en vorming spelen een zeer belangrijke rol in de voorbereiding van deze re-integratie. Gedetineerden zijn immers vaak gekenmerkt door een lage opleidingsniveau en een onregelmatige loopbaan met periodes van werkloosheid. Ze maken dus deel uit van een zeer kwetsbare doelgroep op socio-economisch en professioneel vlak.²¹³ Uit onderzoek bleek dat er een positief verband bestaat tussen de scholingsgraad en recidive.²¹⁴ Door gedetineerden de mogelijkheid te geven detentieonderwijs te volgen, zullen m.i. de kansen op tewerkstelling enorm verhogen en hervat zal worden geminimaliseerd. Deze gedachtegang is in 2013 reeds onderzocht en bevestigd in een onderzoek.²¹⁵

In dit hoofdstuk wordt ten eerste ingegaan op het recht op onderwijs van gedetineerden in het kader van de Basiswet. De Basiswet blijft, wat betreft rechten van de gedetineerde op nationaal niveau, van groot belang, ook in zake detentieonderwijs. Voorts wordt getracht een overzicht te geven van de reeds besproken Europese regelgeving en de toepassing daarvan betreffende het detentieonderwijs. Twee opmerkingen zijn voor een verdere uitwerking relevant gebleken. Ten eerste worden de artikelen betreffende beroepsopleiding niet behandeld omdat deze niet behoren tot de focus van dit werkstuk. Ten tweede worden ook op niveau van de Raad van Europa de sociale grondrechten van gedetineerden stiefmoederlijk behandeld en ontbreekt de speciale aandacht voor en de erkenning van de bijzondere doelgroep van gevangenen. Bijgevolg zijn er weinig duidelijke, direct relevante en bindende mensenrechtenbepalingen over het recht op onderwijs van gevangenen.

---

²¹³ S. LENAERS, E. VALGAEREN EN M. VAN HAEGENDOREN, De gemeenschap achter tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening, *Ministerie van de Vlaamse gemeenschap/LUC-Sein, Brussel/Diepenbeek*, 2001, 24-30; MINISTER VAN JUSTITIE, Strafbeleid en gevangenisbeleid. Oriëntatienota. Brussel, *Ministerie van Justitie*, 1996, 8.

²¹⁴ P. GENDREAU, T. LITTLE, C. GOGGIN, "A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: what works!", *Criminology*, 1996, 34, 575-607.

²¹⁵ D. Brosens, L. De Donder, D. Verté, *Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: een onderzoek naar de behoefte van gedetineerden*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2013, 51.

Daarnaast gaan de meer praktische regelingen zoals de mogelijke opleidingen, de inhoudelijke regeling van de opleiding en de examens die eraan zijn verbonden, enz. de doelstellingen van dit werk te buiten en zullen dus ook achterwege worden gelaten.

2. Het recht op onderwijs en de Basiswet van 12 januari 2005

Tot april 2011 werd Belgisch detentieonderwijs geregeld in de artikelen 56 tot 61 A.R. Men kon uit deze artikelen niet rechtsreeks en expliciet het recht op onderwijs voor gedetineerden afleiden. Het A.R. was immers gekenmerkt door het gebruik van vage termen met als gevolg een discretionaire invulling ervan door de penitentiaire diensten. Van erkenning van een volwaardig recht op onderwijs was geen sprake, maar het A.R. was m.i. een eerste stap richting de acceptatie van het belang van detentieonderwijs. Zo werd in de artikelen 56, 58, en 59 A.R. veeleer gebruik gemaakt van de term 'algemene ontwikkeling' en 'beroepsopleiding'. Voor de vorming van de gedetineerde kon beroep worden gedaan op lesgevers van buiten en literatuur vanuit de gevangenisbibliotheken (artikelen 60 en 96 A.R.) of plaatselijke openbare bibliotheken waarmee een samenwerking was geregeld. Ook het afleggen van examens en het behalen van diploma's bevonden zich tussen de mogelijkheden met betrekking tot detentieonderwijs. Voor deze laatste waren echter bepaalde afspraken nodig tussen de penitentiaire administratie en de bevoegde diensten van de gemeenschappen of privé-organisaties.²¹⁶

Het voorgaande is echter niet langer van toepassing aangezien de bepalingen van hoofdstuk V van het A.R. op 8 april 2011 werden opgeheven om vervolgens een andere regeling te treffen in de Basiswet van 2005.²¹⁷

De Basiswet accentueert de mogelijkheid tot vorming en onderwijs op twee manieren. Ten eerste maakt onderwijs deel uit van het individueel detentieplan dat uitgewerkt wordt ingevolge artikel 38 van de Basiswet. De persoon en de levenssituatie van de gedetineerde worden onderzocht om zo te komen tot een individueel detentietraject. Dit plan of traject

---

²¹⁶ Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 99-100. Opgemerkt moet worden dat YVES VAN DEN BERGE vorming en onderwijs voor gedetineerden bespreekt onder de topic 'vrijheid van meningsuiting', dus als een burgerlijk en politiek recht. Dit werkstuk volgt deze redenering niet en zal vorming en onderwijs telkens als een sociaal recht onderzoeken.

²¹⁷ Artikel 30, K.B. 8 april 2011 tot bepaling van de datum van inwerkingtreding en uitvoering van verscheidene bepalingen van de titels III en V van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, B.S. 21 april 2011.

bevat niet alleen de mogelijke activiteiten die gericht zijn op herstel van schade aan de slachtoffers, bovendien bevat het voorstellen van activiteiten waaraan de gedetineerde zal deelnemen. Onderwijs- of vormingsprogramma's en opleidings- of omscholingsactiviteiten horen daar ook bij volgens artikel 38, §3, lid 2, 2° van de Basiswet. Het individueel detentieplan is geen statische weergave van het detentieregime van de gedetineerde. Integendeel, dit plan zal samen met de gedetineerde geëvalueerd en bijgesteld worden. Hierbij speelt de evolutie van de veroordeelde een belangrijke rol. De invulling en opvolging van het individueel detentieplan kan bijkomend in detail geregeld worden bij K.B.²¹⁸ Het individueel detentieplan is m.i. een bevestiging van nood aan controle en opvolging van de gedetineerde. Men kan stellen dat de Basiswet voldoende aandacht schenkt aan de re-integratie en resocialisatie van de gedetineerde. Helaas blijft ook deze regeling slechts een vage normering aangezien er rekening moet worden gehouden met de mogelijkheden van de gedetineerde en van de penitentiaire administratie.²¹⁹ Ook onder de nieuwe regeling van de Basiswet kan men niet spreken van een effectief recht op onderwijs voor gedetineerden. De vage normering zal opnieuw leiden tot een discretionaire invulling van het detentieplan en bijgevolg de opleidingsactiviteiten.

Naast het individueel detentieplan zijn vorming en onderwijs ook opgenomen onder hoofdstuk V "Vormingsactiviteiten en vrijetijdsbesteding". In de artikelen 76-80 van de Basiswet wordt de re-integratie van de gedetineerde opnieuw in de verf gezet. Zo wordt aan de gedetineerde de mogelijkheid geboden van toegang tot het geheel van de vormingsactiviteiten. De vormingsactiviteiten zouden bijdragen tot zijn persoonlijke ontplooiing, het zinvol doorbrengen van zijn detentietijd en zijn vooruitzichten van een geslaagde re-integratie in de vrije samenleving.²²⁰ Volgens artikel 76, §2 van de Basiswet is ook onderwijs een vormingsactiviteit. In de terminologie van de Basiswet is duidelijk af te lezen dat onderwijs voor de gedetineerde een volwaardig recht is. Men kan niet meer stellen dat hier sprake is van een gunstensysteem. Althans niet wat betreft het bestaan van het recht. Artikel 78 van de Basiswet bevestigt dit met zoveel woorden:

"De veroordeelde die daartoe bereid en bekwaam is, heeft het recht, conform het individueel detentieplan en naargelang van de wijze van stafuitvoering die op hem van toepassing is,

---

²¹⁸ Artikel 39 en 40 Basiswet.

²¹⁹ Artikel 38, §3, lid 3 Basiswet.

²²⁰ Artikel 76, §1 Basiswet.

*binnen, buiten, of vanuit de gevangenis een onvoltooide opleiding af te maken, zich om te scholen of bij te scholen, of een beroepsopleiding of voortgezette opleiding te volgen.”*²²¹

Voor een effectieve uitoefening van het recht op onderwijs moet de gedetineerde bijgevolg beschikken over de nodige voorzieningen, zoals bijvoorbeeld een bibliotheek met de relevante literatuur. Artikel 77, §2 van de Basiswet biedt de mogelijkheid *“een beroep te doen op bibliotheekvoorzieningen die de gedetineerde in de gelegenheid stellen een keuze van lectuur te maken uit een voldoende aanbod”*. De in het huishoudelijk reglement bepaalde regels moeten weliswaar in acht worden genomen. Bovendien wordt aan de gedetineerde het recht gegeven om over kranten, tijdschriften en andere publicaties te beschikken op eigen kosten. Deze laatste is echter mogelijk na bemiddeling door de penitentiaire instelling en voor zover de verspreiding ervan niet wettelijk of bij rechtelijke beslissing is verboden.²²² De rechten vervat in artikel 77 van de Basiswet zijn geen absolute rechten. De directeur van de betrokken penitentiaire instelling kan bepaalde publicaties geheel of gedeeltelijk ontzeggen indien dit *“voor de handhaving van de orde of de veiligheid volstrekt noodzakelijk is”*.²²³ Het weigeren van bepaalde lectuur (kranten, tijdschriften, boeken, Ed.) wordt met redenen omkleed en schriftelijk aan de gedetineerde meegedeeld.²²⁴ Deze bepaling geeft m.i. de gedetineerde een ruimere bescherming dan vóór de inwerkingtreding van de Basiswet. De directeur of andere penitentiaire ambtenaren kunnen niet meer naar eigen goeddunken een positieve of negatieve beslissing nemen zonder dit te hoeven verantwoorden. De gedetineerde wordt niet meer in het ongewisse gelaten en is er meer rechtszekerheid voor beide partijen.

3. De Europese bescherming van detentieonderwijs

3.1. EVRM

Krachtens artikel 1 EVRM moeten de lidstaten aan eenieder die onder hun rechtsmacht ressorteert de in het Verdrag vastgestelde rechten en vrijheden verzekeren. Luidens artikel 14 van het EVRM zijn de rechten voor eenieder op gelijke wijze van toepassing zonder dat onderscheid mag worden gemaakt op grond van geslacht, ras, kleur, taal, godsdienst,

---

²²¹ Voor verdachten werd een gelijkaardige bepaling opgenomen in §2.

²²² Artikel 77, §1 van de Basiswet.

²²³ Artikel 77, §3, lid 1 van de Basiswet.

²²⁴ Artikel 77, §3, lid 2 van de Basiswet.

politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte of andere status. Dus het EVRM heeft een ruim en algemeen toepassingsgebied *ratione personae*, waarbij de gedetineerde niet wordt onderscheiden van de vrije burger. Ook mensen in detentie zijn beschermd door de artikelen van het EVRM.²²⁵

Het ministercomité van de Raad van Europa stelde in 1962 dat detentie niet mag leiden tot een toestand van rechtsloosheid en dat beperkingen aan hun rechten duidelijk omlijn moesten worden. Dit standpunt van het Ministercomité met betrekking tot de politieke, burgerlijke en sociale grondrechten van gedetineerden werd bevestigd in een resolutie:

*“These provisions are founded on the principle that the mere fact of detention does not affect the possession of these rights, but that their exercise may be limited when it is incompatible with the purpose of imprisonment or the maintenance of the order and the security of the prison”*²²⁶.

De toepassing van mensenrechten ten aanzien van mensen in detentie werd aanvaard, maar tegelijk ook beperkt.²²⁷

Voor een effectieve integratie in de samenleving, heeft de realiteit uitgewezen dat gedetineerden specifieke nood hebben aan onderwijs. Dat de eigenlijke tekst van het EVRM geen bescherming biedt aan het recht op onderwijs, werd reeds in hoofdstuk II behandeld. Het recht op onderwijs, een sociaal grondrecht, kan echter alsnog worden afgedwongen door de gedetineerde op basis van het EVRM aangezien er geen onderscheid wordt gemaakt tussen de vrije burger en de gedetineerde. Hiertoe zijn, zoals reeds besproken in hoofdstuk 1, 3.1.1, twee manieren voorhanden. De gedetineerde kan aan het recht op onderwijs een verruimde en socialiserende interpretatie geven en trachten via deze weg een afdwingbaar recht te verkrijgen. Het recht op onderwijs kan in dat geval bij wijze van voorbeeld ingeroepen worden op basis van artikel 10 EVRM. Het recht op informatie en vrije meningsuiting zouden de gedetineerde in staat stellen om van de nodige

---

²²⁵ G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 40.

²²⁶ Resolution (62)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electoral, civil and social rights of prisoners, art. 3.

²²⁷ Voor een studie met betrekking tot deze beperkingen, zie G. SMAERS, *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 41-44.

onderwijsvoorzieningen te kunnen genieten, zoals boeken, tijdschriften, ed. Maar volgens de oudere rechtspraak van de Europese Commissie konden gedetineerden geen aanspraken maken op rechten in het EVRM. Dit werd *de leer van de inherente beperkingen* genoemd, voor een bespreking zie hoofdstuk 3, 3.1. De beperkingen die ingevolge artikel 10 toegelaten zijn, zullen op basis van deze leer, ruim geïnterpreteerd worden en zal bijgevolg de beperking op het recht op onderwijs worden toegelaten. De *leer van de inherente beperkingen* aanvaard dat beperkingen op de rechten van gedetineerden inherente kenmerken zijn van een rechtmatige detentie.

Zo werd bijvoorbeeld aan de gedetineerde geen toelating gegeven om bepaalde juridische handboeken aan te schaffen. De Commissie vond deze beperking noodzakelijk voor de handhaving van de orde. Bijgevolg werd geen schending van artikel 10 EVRM vastgesteld.²²⁸

Sinds het *Golderarrest* van EHRM is deze leer echter niet meer van toepassing en moeten de beperkingen opgelegd aan de rechten van de gedetineerde daadwerkelijk de toets van artikel 10 EVRM doorstaan. Langs de andere kant werd door het Hof aangenomen dat staten beschikken over een bepaalde appreciatiemarge met betrekking tot hun detentiesysteem en de doorgevoerde beperkingen. Dit is in zekere mate toch een positieve evolutie voor de gedetineerde aangezien hij voortaan dezelfde rechten geniet als een vrije burger.

3.2. Artikel 2 Eerste Aanvullend Protocol

Het uitgangspunt is hetzelfde als het voorgaande. Aanvullende Protocollen liggen het verlengde van het EVRM en hebben bijgevolg dezelfde juridische draagwijdte. De gedetineerde kan zich beroepen op artikel 2 Protocol 1 bij het EVRM en hierdoor zijn recht op onderwijs laten gelden. Op basis van de eerste zin van dit artikel heeft de gedetineerde het recht om gebruik te maken van de bestaande onderwijsinfrastructuur.²²⁹ Maar dit gebruik mag natuurlijk geen onaanvaardbare gevolgen voor de strafuitvoering tot gevolg hebben. Het is onduidelijk of en welke beperkingen op artikel 2 gelden in detentiesituaties. Men kan hieruit afleiden dat gedetineerden, in principe, ook vallen binnen het toepassingsgebied van dit artikel, maar dat er rekening moet worden gehouden met de grondgedachtegang van bijvoorbeeld het voorarrest. Voorts moet er rekening gehouden

---

²²⁸ X t. BRD (nr. 1860/63) 15 december 1965

²²⁹ Belgian linguistic case appl. 1474; 1677/ 62

worden met de veranderende kijk op het penitentiair beleid en de negatieve formulering van artikel 2. De staat is niet verplicht om de kosten van detentieonderwijs te voorzien. Het EHRM heeft daarentegen wel besloten dat lessen en opleidingen via radio, televisie, aankoop van boeken voor een opleiding, ... rekening houdende met de veiligheidsvoorschriften, toegelaten moesten worden^{230, 231}.

Wat betreft het subsidiëren van opleidingen gevolgd door de gedetineerde kan verwezen worden naar *X t. Zweden* van 1983. Volgens de Commissie zijn staten niet verplicht om welbepaalde opleidingen te subsidiëren om zo de religieuze en filosofische overtuigingen van ouders te respecteren. Verder wordt besloten dat zelfs indien door weigering van subsidies de toegang tot onderwijs wordt verhinderd, dit nog geen schending inhoudt van artikel 2 Protocol 1.

3.3. Het (Herzien) Europees Sociaal Handvest

Artikel 17 van het Handvest. Zoals reeds eerder besproken biedt artikel 17 van het Handvest geen bescherming aan meerderjarigen. Het is irrelevant om dit artikel te bespreken aangezien dit werkstuk vertrekt vanuit het standpunt dat de gedetineerde meerderjarig is. De enige artikelen die interessant zouden zijn, zijn deze over de beroepsopleiding. Doch reeds in de inleiding werd meegedeeld dat dit recht niet zal worden behandeld.

3.4. De Europese Gevangenisregels

De bepalingen met betrekking tot onderwijs zijn opgenomen in de artikelen 26.16 en 28.1 en volgende. In de nieuwe Europese Gevangenisregels is men meer aandacht gaan besteden aan het rechtspositie van gedetineerden. Opgemerkt moet worden dat in dit nieuwe document artikel 70 is opgenomen dat de toezicht op de naleving van deze regels zou garanderen. Met betrekking tot schendingen kunnen klachten en verzoekschriften worden ingediend. Hierbij is nieuw dat deze regels expliciet bepaalt dat de klachten uiteindelijk door een onafhankelijk orgaan dienen te worden behandeld. In die zin biedt de nieuwe versie van

---

²³⁰ *X t. Verenigd Koninkrijk*, 1975, appl. 5962/72

²³¹ J. DE GROOF, G. LAUWES, *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 32. Pagina's 39 tot 60 zijn handig om een overzicht te hebben van de rechtspraak van het EHRM inzake detentieonderwijs.

de Europese Gevangenisregels een ruimere bescherming betreffende de rechten van de gedetineerde. Het is m.i. een efficiënt en effectief klachtrecht voor gedetineerden.²³²

---

²³² ²³² J. VERBOVEN, *De formele rechtspositie van gedetineerden, bekeken vanuit een grondrechtelijk oogpunt*, onuit., Masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008-2009, 33-35.

4. Recente ontwikkelingen betreffende detentieonderwijs

Op 12 september 2013 verscheen op de website van Het Laatste Nieuws (hierna kot HLN) een persbericht met de boodschap dat de Noorse massamoordenaar ANDERS BREIVIK van de gevangenisdirecteur de toelating heeft gekregen om politieke wetenschappen te studeren vanuit de gevangenis. Hiertoe werd hem zelfs een eigen ‘studieruimte’ ingericht met de nodige studieboeken. Gezien de ruime bescherming van het recht op onderwijs zijn zulke maatregelen een logische gevolg, maar de universiteit heeft nog steeds de mogelijkheid zijn studenten te weigeren in bepaalde gevallen. Ook BREIVIK werd door de universiteit de deelname aan de lessen geweigerd.²³³

Het consortium volwassenonderwijs de Rank heeft in een persbericht van 1 februari 2012 aangetoond dat gedetineerden wel degelijk interesse tonen in het volgen van detentieonderwijs om zo een (master) diploma te behalen, doch dat dit niet altijd even evident blijkt te zijn. Het opleidingsaanbod is beperkt, de veiligheidscontroles zijn veels te streng, de cursist – gedetineerde kampt vaak met concentratiestoornissen en kan buiten de lessen om moeilijk opgevolgd worden. Bovendien beschik je als leerkracht niet over de beste accommodatie in de penitentiaire inrichting, enz.²³⁴

Een zeer recente reportage uit het RTBF journaal heeft bevestigd dat studeren in de strafinrichting niet zo evident is. Hoewel de professoren zelf de instellingen bezoeken en de nodige lessen ‘onderwijzen’, blijft de behoefte aan internet en telecommunicatie bestaan.²³⁵

Omgang met de computer en het nuttig gebruiken van het internet spelen in de huidige maatschappij een steeds grotere rol. Eens de detentietijd voorbij is en de gedetineerde weer vrijkomt, moet hij zonder problemen kunnen functioneren in de samenleving. In een maatschappij dat een sterke technologische vooruitgang kent, kan de afwezigheid van computers in de gevangenis als een hinderpaal voor re-integratie worden omschreven. Ook dit probleem wordt stilaan aangepakt zoals bijvoorbeeld in de gevangenis van Hasselt. Op 20

---

²³³ Zie hiervoor www.hln.be/hln/nl/10756/Bloedbad-Oslo/article/detail/1703219/2013/09/12/Anders-Breivik-mag-toch-in-gevangenis-studeren.dhtml (consultatie 23 augustus 2015). In verband met de weigering door de universiteit van Oslo, zie www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20130806_00682935 (consultatie 23 augustus 2015).

²³⁴ Zie hiervoor www.gazetvanturnhout.be/nieuws/allerlei/regio-studeren-in-de-gevangenis/3/ (consultatie 23 augustus 2015).

²³⁵ Zie hiervoor www.deredactie.be/permalink/1.2299532 (consultatie 23 augustus 2015).

januari 2012 verscheen op de website van Het Belang Van Limburg (hierna kot HBVL) het nieuws dat de gevangenen van Hasselt een computer ter beschikking zouden krijgen. Het is de bedoeling dat gedetineerden beter opgevolgd zullen worden door middel van e-learning (opleidingen via internet).²³⁶

28 juni 2009 verscheen in het Nieuwsblad een merkwaardig artikel met als titel “Gevangenis Mechelen houdt proclamatie”.²³⁷ Ongeveer 20 leerlingen behaalden hun diploma door zich bij te scholen in de gevangenis. Gedetineerden verkiezen volgens dit artikel vaker praktijkgerichte opleidingen aangezien ze slechts beschikken over een diploma middelbaar onderwijs. Daarnaast zijn ook opleidingen zoals taalcursussen, bedrijfsbeheer, informatica, enz. interessant gebleken.

---

²³⁶ Zie hiervoor www.hbvl.be/cnt/aid1108506/gevangenen-hasselt-krijgen-computer-om-te-studeren (consultatie 23 augustus 2015).

²³⁷ Zie hiervoor www.nieuwsblad.be/cnt/blkva_20090628_002 (consultatie 23 augustus 2015).

BESLUIT

Wat betreft de huidige situatie kan besloten worden at er nog veel moet worden veranderd naar de toekomst toe. Speciale aandacht moet worden gegeven aan de meer praktische zaken van het recht op onderwijs.

Wat betreft het recht op onderwijs van de gedetineerde kan worden besloten dat de nationale bescherming op dit moment beter is dan de Europese bescherming. Op Europees niveau gaat het, behalve het EVRM, eerder om normen die als doelstellingen worden opgenomen en die de staat een ruime appreciatiemarge toekennen. Enkel het EVRM kan m.i. als een nuttig Europees instrument worden gezien aangezien de beslissingen van het EHRM bindend zijn voor de staten.

BIBLIOGRAFIE

WETGEVING

De Universele Verklaring van de rechten van de Mens van 10 december 1948, BS 31 maart 1949.

Het Internationaal Verdrag inzake de Burgerrechten en Politieke rechten van 19 december 1966, opgemaakt te New York, BS 6 juli 1983

Het Internationaal Verdrag inzake de Economische, Sociale en Culturele rechten van 19 december 1966, opgemaakt te New York, BS 6 juli 1983.

Het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950, ondertekend te Rome, BS 19 augustus 1955

Het Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap, ondertekend te Lissabon op 13 december 2007, PB.C. 306/01, 2007.

Het Europees Verdrag van ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing van 26 november 1987, goedgekeurd door de wet van 13 mei 1955, BS 19 augustus 1955.

het Europees Sociaal Handvest van 18 oktober 1961, BS 28 december 1990.

Eerste Aanv. Prot. 20 maart 1952 bij het EVRM, BS 19 augustus 1955, goedgekeurd bij Wet 13 mei 1955, BS 19 augustus 1955.

Wet 11 juli 1990, BS 28 december 1990

Wet van 1 juli 2013 tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, B.S. 6 september 2013.

Bijzonder decreet betreffende de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs van 19 december 1988, B.S. 29 december 1988, err. B.S. 15 maart 1989, err. B.S. 7 februari 1991.

Decr. Vl. R. 21 maart 1990, BS 5 mei 1990

Decr. D. Gem. R. 5 juni 1990, BS 3 augustus 1990

K.B. 21 mei 1965 inzake het Algemeen Reglement van de Strafinrichtingen, B.S. 25 mei 1965.

K.B. 23 oktober 1978, B.S. 31 oktober 1978. De installatie vond plaats op 6 november 1978

K.B. van 25 november 1997 houdende oprichting van een Commissie “Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, B.S. 9 januari 1998.

K.B. 8 april 2011 tot bepaling van de datum van inwerkingtreding en uitvoering van verscheidene bepalingen van de titels III en V van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, B.S. 21 april 2011.

M.B. 12 juli 1971 houdende de Algemene Instructie voor Strafinrichtingen, B.S.; Dit M.B. werd nooit in het Staatsblad gepubliceerd.

Voorstel van de Nederlandse Minister van Onderwijs en Wetenschappen voor de Intergouvernementele Conferentie over de Europese Politieke Unie van december 1990. Zie de notitie bij de adviesaanvraag aan de Onderwijsraad van 5 november 1990, kenmerk VBI/EG-90105614.

Voorstel van Resolutie betreffende het eindverslag van de Commissie ‘Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden’ en het voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. Parl. St. Kamer 2002-2003, DOC 50 2317/001 (Voorstel, 19 februari 2003) en 2317/002 (Verslag, 13 maart 2003)

Voorstel van Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, Parl. St. Kamer K.Z. 2003 (29 september 2003), Doc. 51 nr. 0231/001.

Rechtspraak

EHRM 23 juli 1968, Belgian linguistic case.

EHRM 21 februari 1975, Golder/VK.

EHRM 7 december 1976, Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen/Denmark.

EHRM 9 oktober 1979, Airey/Ierland.

EHRM 25 februari 1982, Campbell and Cosans/United Kingdom.

EHRM 21 juni 1988, Plattform "Ärzte für das Leben/Oostenrijk.

EHRM 9 december 1994, Lopez Ostra/Spanje.

EHRM 6 maart 2001, Dougoz/ Griekenland.

EHRM 21 juni 2001, Ponomaryovi/Bulgaria.

EHRM 29 mei 2002, A.B. / Nederland.

EHRM 15 juli 2002, Kalashnikov / Rusland.

EHRM 29 april 2003, Poltoratskiy /Oekraïne.

EHRM 4 mei 2003, Lorse and others / Nederland.

EHRM 8 juli 2004, Ilascu / Moldavië en Rusland.

EHRM 10 november 2005, Leyla Sahin/Turkey.

EHRM 8 november 2005, Khoudoïorov / Rusland.

EHRM 25 oktober 2005, Fedotov/ Rusland.

EHRM 10 augustus 2006, Yordanov /Bulgarije.

EHRM 12 oktober 2006, Staykov / Bulgerije.

EHRM 2 februari 2006, lochev / Bulgarije.

EHRM 12 oktober 2006, Dvoynikh /Ukraiïne.

EHRM 28 juli 2006, Kaya /Griekenland.

EHRM 15 februari 2006, Ostrovar /Moldavië.

EHRM 4 juli 2006, Ramirez Sanchez.

EHRM 25 januari 2008, Yakovenko /Ukraiïne

EHRM 1 december 2008, Rodic e.a /Bosnië Herzegovina.

HvJ 3 juli 1974, Casagrande, overw. 12.

H.v.J. 21 september 1989, *Hoechst*, 46/87, *Jur.* 1989, (2859), 2924, r.o. 18;

H.v.J. 17 februari 1998, *Grant*, C-249/96, *Jur.* 1998, I, (621), 647, r.o. 33-34.

HvJ. 18 oktober 1989, *Orkem*, 374/87, *Jur.* 1989, (3283), 3351, r.o. 31.

HvJ 15 juni 1978, *Defrenne*, 149/77, *Jur.* 1978, (1365), 1379, r.o. 28.

X v. the United Kingdom , 1975, appL 5962/72

Commissie, nr. 8844/80, beslissing van 9 december 1980, X v. United Kingdom, D&R, 23, 228.

Commissie, nr. 6680/74, beslissing van 1é december 1974, onuitg.

Commissie, nr. 9411/81, 15 juli 1982, X, Y and Z v. Germany, D&R, 29, 224.

Commissie, nr. 11.533/85, beslissing van 6 maart 1987, Ingrid Jordebo Foundation of Christian Schools and Ingrid Jordebo v. Sweden, D&R, 51, 125.

Bundesverfassungsgericht 18 oktober 1976, BverfGE, 293, AA, 1968, 105.

Eerste Solange-arrest: 29 mei 1974, BVerfGE, 37, 271.

Tweede Solange-arrest: 22 oktober 1986, BverfGE, 73, 339: *S.E.W.* 1988, 127.

Cass. 17 juni 2002, *NJW* 2002, 240.

Arbitragehof, nr. 28/92, 2 april 1992, *B.S.*, 14 mei 1992, punt 6. B. 3.

Arbitragehof 30 januari 2002, *BS* 14 februari 2002.

Rb. Brussel, 17 september 1991, *J.D.J.* 1991, afl. 109, 28.

RECHTSLEER

BOEKEN

- ALEN, A., *Handboek van het Belgische Staatsrecht*, Antwerpen, Kluwer, 1995, nr. 499
- BOSSUYT, M., *L'interdiction de la discrimination dans le droit international des droits de l'homme*, 1976, 173-217.
- BREMS, E., SOTTIAUX, S., VANDENHOLE, P., *Vrijheden en vrijheidsbeneming: Mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 3
- BRUGGINK, J., "Wat zijn 'mensenrechten'?" in L. HEYDE, J. LEYTEN, TH. MERTENS en B.P. VERMEULEN (red.), *Begrensde vrijheid*.
- CLITEUR, P., Sociale grondrechten zouden we niet moeten erkennen, *Lib. Rev.* 2002/1, 9-22.
- DEBAEDTS, F., *Pseudo-wetgeving*, Preadvies Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1966, 34 p.
- DE GROOF, J., en WITTE, E., *Het schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis*, Leuven, Leuven Garant, 1999, 895 p.
- DE GROOF, J., LAUWES, G., *No person shall be denied the right to education: the influence of the European Convention on human rights on the right to education and rights in education*, Nijmegen, Nijmegen Wolf, 2004, 18-19.
- DEN DEKKER-VAN BIJSTERVELD, S.C., *De verhouding tussen kerk en staat in het licht van de grondrechten*, Zwolle, 1988, 27-30.
- DUPONT, L., 'De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: krachtlijnen en basisbeginselen' in X. (ed.), *Recht in beweging. 12^e V.R.G.G.-alumnidag 2005*, Brugge, die Keure, 2005, 135-149.
- DUPONT, L., (ed.) *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 116.
- EIDE, A., KRAUSE, C., en ROSAS, A., *Economic, Social and Cultural Rights*, Dordrecht/Boston/Londen, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, 250.
- EVANS, M.D., and MORGAN, R., *Preventing torture. A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhumane or Degrading Treatment or Punishment*, Oxford, Clarendon Press, 1998, 475 p.
- HARRIS, D., O'BOYLE, M., BATES, E., BUCKLEY, C., *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 906
- HOUCHON, G., "Van gunsten naar rechten", in *Rechtspositie en beklagrecht van gedetineerden*, Belgische Vereniging voor Criminologie, Brugge, Die Keure, 1997, 125-139.

Legros, R., *Voorontwerp strafwetboek*, Brussel, Uitgave van het Belgisch Staatsblad, 1985, 77-81.

LENAERS, S., VALGAEREN, E., EN VAN HAEGENDOREN, M., *De gemeenschap achter tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*, Ministerie van de Vlaamse gemeenschap/LUC-Sein, Brussel/Diepenbeek, 2001, 24-30

LUYKX, T., *Politieke geschiedenis van België, deel 1, 1789-1944*, Amsterdam/Brussel, 1977, 42

MAES, G., *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 1-3.

RIGAUX, M., “De scharnierfunctie van art. 23 G.W.”, in M. STROOBANT (ed.), *Sociale grondrechten*, Antwerpen, Maklu, 1995, 111.

RIGAUX, F., *La protection de la vie privée et des autres biens de la personnalité*, Brussel, Bruylant, 1990, 674.

RIMANQUE, K., “Nationale bescherming van grondrechten”, *T.B.P.* 1981, 33; K. RIMANQUE en P. PEETERS, “De toepasselijkheid van grondrechten in de betrekkingen tussen private personen – Algemene probleemstelling”, in K. RIMANQUE (ed.), *De toepasselijkheid van de grondrechten in private verhoudingen*, Antwerpen, Kluwer, 1982, 3-10.

RIMANQUE, K., “Algemene situering van de grondrechten in de Belgische rechtsorde”, in B. Hubeau en F. DE LANGE (eds.), *Het grondrecht op wonen - De grondwettelijke erkenning van het recht op huisvesting in Nederland en België*, Antwerpen, Kluwer, 1995, 40.

SMAERS, G., *Gedetineerden en Mensenrechten*, Tilburg, Maklu, 1994, 20 – 23.

SMAERS, S., “Een stille revolutie in Straatsburg: De rechtsbescherming van gedetineerden door het EVRM”, *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 7.

SUDRE, F., (ed.), *L'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme*, Brussel, Nemesis, 1998, (133) 153.

Szabo, I., “Fondements historiques et développement des droits de l'homme”, in K. VASAK (ed.), *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, Parijs, Unesco, 1978, 11.

TIELEMANS, J., *Onderwijs in Vlaanderen: structuur, organisatie, wetgeving*, Antwerpen, Antwerpen Garant, 2006, 63-70.

TULKENS, F., “Droits de l’homme et prison. Jurisprudence de la nouvelle Cour européenne des droits de l’homme”, in *L’institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus*, O. DE SCHUTTER en D. KAMINSKI (eds.), Bruylant, L.G.D.J., 2002, 249-285.

VANDE LANOTTE, J., YVES, H., *Handboek EVRM, Deel 1. Algemene beginselen*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 10.

VANDE LANOTTE, J., YVES, H., *Handboek EVRM, Deel 2. Artikelsgewijze Commentaar*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 409-410

VAN DEN BERGE, Y., *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 6.

VERSTEGEN, R., VENY, L., RAUWS, W., DELI, D., *Actuele vraagstukken van onderwijsrecht*, Cahiers voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid, Deurne 1997, 19.

VIERDAG, E., “The legal nature of the rights granted by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, *Netherlands Yearbook of International Law* 1978, 69-105.

WIGNY, P., *Propos constitutionnels*, Brussel, Bruylant, 1963, 147.

ZIJDERVELD, A.C., DE WITTE, B., *Europa in het onderwijs(preadviezen voor de Vereniging voor Onderwijsrecht)*, Zwolle, 1992, 15.

TIJDSCHRIFTEN

ADAMS, M., “De stok achter de deur!? Over sancties, preventieve rechtshandhaving en een responsieve rechtscultuur”, *R.W.* 2001-02, 1589

BOSSUYT, M., “La distinction juridique entre les droits civils et politiques et les droits économiques, sociaux et culturels”, *H.J.R.* 1975, 783

BROSENS, D., DE DONDER, L., VERTÉ, D., *Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: een onderzoek naar de behoefte van gedetineerden*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2013, 51.

CORNIL, P., “À propos des droits civils et politiques des détenus”, 74, *Revue pénale Suisse* 1959, (1), 3.

DAEMS, T., “Toeters noch bellen: 5 jaar basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, *Fatik*, 2010, afl. 125, 25

DAEMS, T., 'Stand van zaken basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *T. Strafr.* 2011/5, 338-339.

DAEMS, T., "De geest is uit de fles: wijzigingen titels V, VI en VII van de basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *Panopticon*, 2013, 34 (6), 514.

DE VISSCHER, P., "Les libertés économiques et sociales et la révision de la Constitution", *Ann. dr. sc. Pol.* 1952, 305

D'Hondt, S., "Maatschappelijke dienstverlening aan kandidaat-geregulariseerden", *NJW* 2002, 236-238.

DUPRÉEL, J., "Une notion nouvelle: Les droits des détenus", *R.D.P* 1957-58, 163-178.

EVANS, M.D., "Getting to grips with torture", 51 *International and Comparative Law Quarterly* 2002, 365-383.

FIERENS, J., "L'article 23 de la Constitution. Une arme contre la misère?", *Dr. Q.M.* 1994, 5.

FODER, C.J., "Positieve verplichtingen in het kader van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden", *NJCM-Bulletin* 1992, 611-637.

GENDREAU, P., LITTLE, T., GOGGIN, C., "A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: what works!", *Criminology* 1996, 34, 575-607.

GIJSSELS, J., "Grond-rechten of ... woorden?", *Vlaams Jurist Vandaag*, november, 1994, 2-3.

GOOSSENS, F., "Een wettelijk kader voor de interne rechtspositie van de gedetineerden", *T. v. Wetg., omnilegie*, 2005, afl. 5, 134.

HAUBERT, B., "Les droits économiques et sociaux à l'heure de la révision constitutionnelle", *JT* 1979, 67

LEENKNEGT, G., "Vrijheid van onderwijs in vijf Europese landen", *Centrum voor wetgevingsvraagstukken*, Schoordijk Instituut, 1997, 29-31.

LENAERTS, L., "Vrijheid, gelijkheid ... broederlijkheid. Tijd voor herijking?", *RW* 1996-1997, 1077 nr. 9.

MARCUS-HELMONS, S., "Les droits économiques et sociaux à l'heure de la révision constitutionnelle", *JT* 1979, 65.

SUDRE, F., "Les obligations positives' dans la jurisprudence européenne des droits de l'homme", *Rev. Trim. D.H.* 1995, 364

SMAERS, S., “De toepassing van het EVRM op de strafuitvoeringsfase”, *Panopticon*, Antwerpen, Kluwer, 1991, nr. 1, 31.

VAN DE LUYTGAARDEN, H.J.L.M., *The relational-theory in human rights law – contemporary reflections on the difference between social and civil human rights*, Utrecht, RUU, 1991, 4-5.

VERSTEGEN, R., “Inschrijvingsgelden in het hoger onderwijs. Recente discussiepunten”, *T.O.R.B.* 1994-95, 240.

RIMANQUE, K., “Zelfstandige uitoefening van grondrechten door minderjarigen”, *Statuut van het Kind*, Diegem, CED-Samsom, 1980, 40.

EINDWERKEN

COENE, R., *Economische sociale en culturele rechten: Droom of werkelijkheid?*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008 - 2009, 49

LEMAN, L., *Reflectie op de interne rechtspositie van gedetineerden: overzicht en ontwikkeling*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 11-13.

VANSTEENKISTE, K., *De eigenheid van de internationale beschermingsmechanismen voor sociaal-economische grondrechten*, onuitg., masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2012-2013, 39.

VERBOVEN, J., *De formele rechtspositie van gedetineerden, bekeken vanuit een grondrechtelijk oogpunt*, onuitg., Masterproef Rechten aan de K.U.Leuven, 2008-2009, 24-25.

RAPPORTEN

Council of Europe, Secretariat of the ECSR, The right to education under the European Social Charter, Information Document, 17 November 2006.

Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No.R(87) 3, 12 February 1987
European
Prison Rules.

Electoral, civil and social rights of prisoners. Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution (62) 2, 1 February 1962, Electoral, civil and social rights of prisoners.

MINISTER VAN JUSTITIE, Strafbeleid en gevangenisbeleid. Oriëntatienota. Brussel, *Ministerie van Justitie*, 1996, 8.

Algemene beleidsnota van de Minister van Justitie, Parl. St. Kamer 2007-08, nr. 0995/003, 4.

Oriëntatienota "Strafbeleid en Gevangenisbeleid" van de Minister van Justitie, Brussel, 1996, 44-46.

Circulaire de Ministre de la Justice du 12 octobre 1894, *Recueil des circulaires* 1984, p. 749.

INTERNETBRONNEN

COUNCIL OF EUROPE, *Digest of the Case law of the European Committee of Social Rights*, 1 September 2008, 119. Zie Hiervoor www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Digest/DigestSept2008_en.pdf (consultatie 23 augustus 2015).

VARIA

HET LAATSTE NIEUWS, 'Anders Breivik mag toch in gevangenis studeren', consultatie 23 augustus 2015.

HET NIEUWSBLAD, 'Breivik geweigerd door universiteit Oslo', consultatie 23 augustus 2015.

HET NIEUWSBLAD, 'Gevangenis Mechelen houdt Proclamatie', consultatie 23 augustus 2015.

DE REDACTIE, 'Een Master halen in de gevangenis? Het kan.', consultatie 23 augustus 2015.

HET BELANG VAN LIMBURG, 'Gevangenen Hasselt krijgen computer om te studeren', consultatie 23 augustus 2015.

GAZET VAN TURNHOUT, 'Studeren in de gevangenis', consultatie 23 augustus 2015.